

ERKEN TOPLUMSAL HAREKET
BİLİM ALANI

AYASOFYA SİYASİ TARTIŞMALARIN ORTASINDAKİ EMANET

ARALIK 2019

Tarihteki en eski adıyla Licus, kentin kuruluş efsanesinden kaynaklanan Bizantion, Roma İmparatorluğu’nun yeni başkenti Konstantinopolis ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Dersaadet ve Stamboli olarak 8000 yıllık geçmişiyle bugüne ulaşan İstanbul Tarihi Yarımada, insan yerleşmelerinin kesintisiz olarak süreklilik gösterdiği, tabakalandığı ve günümüzde de bütün canlılığıyla yaşamın devam ettiği dünyadaki nadir yerleşmelerden biridir. Bu alan üzerindeki piyasacı ve gerici tahakkümün ortadan kaldırılması hepimizin tarihsel sorumluluğu olarak kabul edilmelidir.

Aktarılanlara göre, İstanbul’un fethinin yaklaştığını ve şehrin düşeceğini anlayan yerli halk, bütün kadın ve erkekler, rahip ve rahibeler Ayasofya’ya sığınmışlardı. Bir saat içinde Ayasofya tamamıyla erkek ve kadınlarla dolmuştu. Mâbed dolduktan sonra, içeridekiler kapıları kapadılar; kurtuluşlarını mâbedin kerametinden beklemişlerdi.

Ne acıdır ki Bizans’ın yoksul halkının işgale karşı kurtuluşu Ayasofya’nın kerametlerinden beklemesi gibi günümüz egemenleri de benzer bir yanılgıyla hareket etmektedirler. Gündelik ve gelip geçici siyasi çıkarları içinde Ayasofya’nın cami tartışmaları yersiz, mesnetsiz ve kabul edilemez bir hezeyan olarak izlenmeli ve bu tartışmalar ivedilikle sonlandırılmalıdır. Ayasofya yaklaşık dokuz asır kilise, beş asır da cami olarak kullanılmıştır. 1934 yılından günümüze kadar da bugünün şartları içinde en doğru kullanım şekliyle, yani müze olarak dünya kültür tarihine hizmet etmeye devam etmektedir. Ayasofya müzedir ve müze olarak korunmak zorundadır.

Bu raporda bin yılların bir insanlık mirası olan Ayasofya için *Bilim ve Aydınlanma Akademisi* çatısı altında faaliyet yürüten **Erken Toplumsal Hareket Bilim Alanı** tarafından oldukça kapsamlı biçimde ele alınan konuyu kamuoyunun değerlendirmesine sunuyoruz.

BİLİM ve AYDINLANMA AKADEMİSİ

1. Giriş

Kısaca, bir bölgeye ait özellikleri yansıtan sanat, dans, edebiyat, mimari, heykeltıraşlık, dil, gelenekler, inanışlar, giyim tarzı gibi unsurlar o bölgenin değerlerini oluşturmaktadır ve bu bütüne *kültür* adı verilir.

Kültürel emanetler¹ ise tarih, sanat veya bilim açısından evrensel değeri bulunan anıtlar, mimari yapıtlar, heykel ve resim çalışmaları, arkeoloji, mağara vb. yapıların elemanları ya da bunların birlikte topluca oluşturduğu eserler, tarihi, estetik, etnolojik veya antropolojik özellikleri ile evrensel değeri olan arkeolojik ve tarihsel sit alanları ve insanların kendilerinin ya da doğa ile birlikte oluşturduğu kentsel sit alanları olarak tanımlanmaktadır.

Kültürel varlıklar, bulunduğu toplumun birikimlerini yansıtmakta ve bu birikimler insanlarla birlikte gelişmekte ve yaşamaktadır. Ancak, özellikle kentlerde bulunan kültürel alanlar cazibe ve rant merkezleri haline gelmeye başlamıştır. Kent merkezlerinde bulunan tarihi dokular ve alanlar çoğunlukla turizm başta olmak üzere ticari aktivitelerin en canlı olduğu yerlerde bulunmaktadır. Piyasa ekonomisi şartlarında bu alanlar ticari ve siyasi çıkarlar doğrultusunda **'kullanılma'** baskısı altındadır. Bu yüzden bu alanları en doğru şekilde korumak ve işlevlendirmek gerekmektedir. 'Kültürel miras' kavramının tanımı ve kapsamı günümüze kadar gelişim göstermiştir. Evrensel ve kalıcı koruma ilkeleri çerçevesinde, kültürel varlıkların yaşatılmasına yönelik hedefler ve amaçlar, tartışmasız olarak belirlenmelidir. Bu kapsamda, örneğin, kültürel varlıkların gelecek kuşaklara kullanılarak aktarımının sağlanması için "Alan Yönetimi" mekanizması en güncel araçlardan biri olarak gösterilebilir².

Kültürel varlıkların korunması ve yaşatılması giderek büyük önem kazanmaktadır. Bunun için de olmazsa olmaz koşul, evrensel değerler ve kıstaslarla belirlenmiş ve tüm insanların dâhil olduğu/olabileceği koruma ve yaşatma politikalarının oluşturulmasıdır.

Kültürel alanlara dair 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 3. maddesinde geçen³ kısaltmalar ve tanımlamalar:

- **Kültür varlıkları:** Tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklardır.

- **Tabiat varlıkları:** Jeolojik devirlerle, tarih öncesi ve tarihi devirlere ait olup ender bulunmaları veya özellikleri ve güzellikleri bakımından korunması gerekli, yer üstünde, yer altında veya su altında bulunan değerlerdir.

- **Sit:** Tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent/kasaba/köy ve kalıntıları, önemli tarihi hadiselerin cereyan ettiği yerler ve tespiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alanlardır.

- **Koruma ve Korunma:** Taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarında muhafaza, bakım, onarım, restorasyon, fonksiyon değiştirme işlemleri; taşınır kültür varlıklarında ise muhafaza, bakım, onarım ve restorasyon işleridir.

- **Korunma Alanı:** Taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının muhafazaları veya tarihi çevre içinde korunmalarında etkinlik taşıyan korunması zorunlu olan alandır.

- **Değerlendirme;** kültür ve tabiat varlıklarının teşhiri, tanzimi, kullanılması ve bilimsel yöntemlerle tanıtılmasıdır.

[1] Bu rapor kapsamında "Kültürel Miras" kavramı yerine "Kültür Varlıkları" ve/veya "Kültürel Emanetler" kavramları kullanılacaktır. Çünkü "miras" genel anlamıyla, ölen bir kişiden başka bir kişiye kalan mal, mülk, para veya servet anlamına gelmektedir. Bu mal ve mülkün bırakıldığı kişi, onları değiştirme, dönüştürme hatta yok etme hakkına sahip olmaktadır.

[2] UNESCO'nun Operasyonel Evrensel Rehber 2005 (*Operational Guidelines For The Implementation Of The World Heritage Convention*) kriterleri farklı coğrafyada yer alan ilgili dünya miras alanlarında yerel koşullarda yorumlanarak yerel alan yönetimi planları oluşturmaktadır. Farklı coğrafi bağlamlarda ve yerel koşullarda geliştirilen alan yönetimi planları incelendiğinde yerel koşulların kültürel, ekonomik, fiziksel ve sosyal boyutu bağlamında biçimlendiği görülmektedir.

[3] ICOMOS Türkiye'nin 2013 tarihli Mimari Mirası Koruma Bildirgesi'ndeki 2863 sayılı kanun kapsamındaki tanımlamalara göre daha kapsamlı ve ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bildirgeye aşağıdaki link üzerinden ulaşılabilir.

http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0784192001542192602.pdf

Günümüzde, UNESCO ve benzeri uluslararası kurumlar tarafından hazırlanan sözleşmelerde, uluslararası hukuk metinlerinde ya da ulusal düzeyde kullanılan yasalarda ve yönergelerde kullanılan kültürel miras kategorileri şunlardır:

1. Somut Kültürel Miras - Taşınır Kültürel Miras (tablolar, heykeller, sikkeler, el yazmaları, arkeolojik eserler vs.) - Taşınmaz Kültürel Miras (anıtlar, arkeolojik sitler, tarihi kent dokuları vs.)
2. Sualtı Kültürel Mirası (batıklar, sualtı kalıntıları ve kentleri)
3. Somut Olmayan Kültürel Miras (sözlü gelenekler, gösteri sanatları, ritüeller vs.)
4. Doğal Miras (kültürel boyutu olan doğal sitler, kültürel peyzajlar gibi, fiziki, biyolojik ve jeolojik formasyonlar vs.)

Bu tanımlar üzerinden, büyüklük ve tarihi önem bakımından dünyanın sayılı tarihi anıtlarından birisi olan Ayasofya, evrensel niteliği, eşsiz mimari yapısı ve siyasi tarih açısından olağanüstü değeri gibi özellikleriyle hiç tartışmasız çağdaş koruma ve yaşatma yaklaşımları üzerinden gelecek kuşaklara aktarılması zorunlu olan bir kültürel emanet olarak öne çıkmaktadır. Türkiye’deki gerici siyasi iktidarın ve yakın çevresinin genel geçer siyasi çıkarları üzerinden zaman zaman gündeme getirdiği Ayasofya’nın tamamının camiye çevrilmesi tartışmaları bu raporun yazılmasının temel amacını oluşturmaktadır. Ayasofya üzerinden süre gelen bu anlamsız ve dayanaksız tartışmalar bir an önce sona erdirilmelidir.

1950’lerde Ayasofya

2. TARİH

2.1 AYASOFYA MÜZESİNİN TARİHİ VE GEÇİRDİĞİ ONARIMLAR

Yaygın bir bilgi olarak, Ayasofya’nın sözcük anlamı “kutsal bilgelik”tir. Ayasofya’ya ilk yapıldığı zaman “büyük kilise” anlamına gelen “*Megalía Eklisia*” adı verilmişti. Ayasofya’ya “Sophia” adı 5. yüzyılda verildi.⁴

İstanbul’daki Büyük Ayasofya dışında tespit olunabilen diğer Ayasofyalar: Yine İstanbul’da bulunan *Küçük Ayasofya*, *Vize Ayasofyası*, *Enez Ayasofyası*, *Trabzon Ayasofyası*, *Selanik Ayasofyası*, *İznik Ayasofyası*, *Benefşe Ayasofyası*, *Edirne Ayasofyası*, *Ohri Ayasofyası* ve *Sofya Ayasofyası*’dır.⁵

[4] F. Dirimtekin, “Ayasofya”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul 1960 s. 1439. S. Eyice, *Ayasofya*, Yapı Kredi Kültür Sanat, İstanbul 1984, s. 4.

[5] S. Eyice, “Ayasofyalar”, *Ayasofya Müzesi Yıllığı (AMY)*, No: 11, Yenilik Basımevi, İstanbul 1999 s. 15–17.

I. Constantinus adına basılmış sikkeler.

Günümüzde Ayasofya bahçesinde bulunan II. Theodosius (408-450) kalıntıları.

İmparator Iustinianos (527-565) adıyla basılmış sikkeler.

I. Constantinus (324-337) tarafından Hristiyanlık'ın ilk defa resmi dinlerden biri olarak kabul edilmesinin ardından imparatorluğun farklı yerlerinde büyük kiliseler yapılmaya başlanmıştır. 380-440 yılları arasında yaşamış olan kilise tarihi yazarı Sokrates, Ayasofya'nın ilk yapısının 337-361 tarihleri arasında tahtta olan İmparator Constantinus tarafından yaptırıldığını aktarmaktadır. İlk yapının açılışı 15 Şubat 360 gününde yapılmıştır. Bu ilk yapının üstü ahşap çatı ile kaplanmış bazilikal planlı bir yapı olduğu düşünülmektedir. Bu ilk binanın fazla uzun ömürlü olmayıp Konstantinopolis patriği Iohannes Khrysostomos ile İmparator Arcadius'un (395-408) arasındaki anlaşmazlık nedeniyle sürgün edilmesi ve onu destekleyen halkın çıkardığı ayaklanma⁶ (Haziran 404) sonucunda yıkılmış olduğu bilinmektedir. Kilisenin onarımı II. Theodosius (408-450) zamanında bitirilerek yeniden ibadete açılmıştır. Mimar Ruffinos tarafından inşa edilen ve açılışının 10 Ekim 415 yılında olduğunu kaynaklardan⁷ öğrendiğimiz yeni kilise de çok uzun ömürlü olmayacaktır. 1935 yılında A.M. Schneider tarafından Ayasofya'da yapılan kazılarda bulunan büyük süslemeli frizler bu ikinci yapının giriş bölümüne aittir. Üzerlerinde 12 havariyi temsil eden kuzu kabartmaları olan frizler bu süslemeye sahip olan bir yapının oldukça gösterişli bir bina olduğu fikrini bize vermektedir. Bu frizler günümüzde Ayasofya Müzesi'nin giriş kısmında hemen kuzey kısımda sergilenmektedir. Ayrıca ikinci yapı dönemine ait temeller de aynı bölümde görülmektedir.

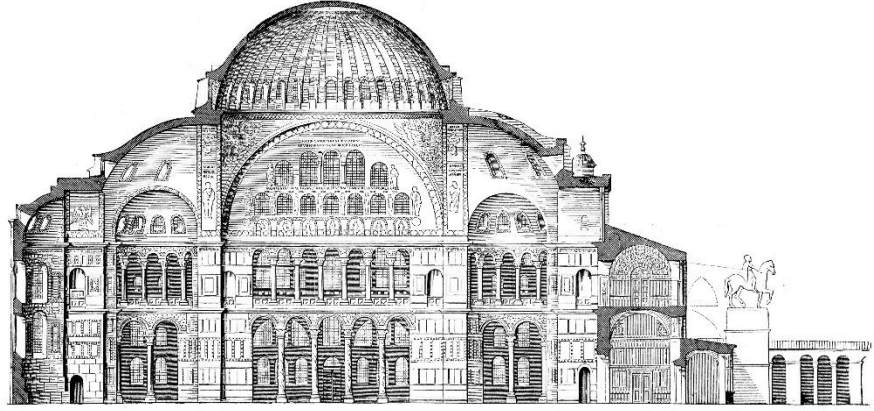
İmparator Iustinianos (527-565)'a karşı başlayan Nika Ayaklanması'nda (13-14 Ocak 532) çıkan yangında II. Theodosius tarafından yaptırılan Ayasofya ortadan kalkmıştır. Ancak Iustinianos ayaklanmayı bastırarak elde ettiği büyük zaferin ardından ivedilikle kiliseyi tekrar inşa ettirmiştir. Iustinianos'un hayatı ve yapıları hakkındaki en güvenilir kaynak olarak kabul edilen Prokopios (500-562 ?) yapının inşası için çalışmaların 23 Şubat'ta başladığını aktarmaktadır. Sonuç olarak günümüze ulaşan Ayasofya, yapımına 532 yılında başlanmış olan yapıdır.

Yeniden inşasına başlanan Ayasofya ile İmparator'un doğrudan kendisinin ilgilendiği bilinmektedir. İmparator bu kilisenin yapımı için Miletos'lu (Söke) Isidoros ve Tralleis'li (Aydın) Anthemios olarak bilinen iki mimarı görevlendirmiş, imparatorluğun dört bir yanından malzemeler getirtmiştir. Bunlar arasında en dikkati çekenler Ephesos'taki Artemis Tapınağı'nın sütunları, Mısır'daki Heliopolis'ten getirilen sekiz porfir sütun, Kapıdağ Yarımadası'ndaki Kyzikos ve Baalbek'ten (Suriye) taşınan sütunlar ve mermerlerdir.⁸ İnşaat beş yıl sürmüş ve açılış 27 Aralık 537 günü yapılmıştır (Binanın mozaik süslemeleri daha geç bir tarihte II. İustinos [565-578] döneminde tamamlanmıştır).

Yapının en dikkat çekici özelliği ise hiç tartışmasız kubbesidir. Ancak bu kubbenin getirdiği sorunlar hem yapının inşa edildiği dönemde hem de günümüze dek devam eden statik problemlerinin ana kaynağını oluşturmuştur. Kubbe ilk olarak yapıldığı yüzyılda iki depremde zarar görmüş ve depremlerin sebep olduğu hasarlar nedeniyle 558 yılında büyük bir kısmı çökerek kullanılamaz hale gelmiştir. Bunun üzerine Mimar Isidoros'un yeğeni Genç Isidoros kubbeyi daha hafif malzemeler kullanarak 7 m. daha yükselterek yeniden inşa etmiştir. Bu geniş çaplı tamirattan sonraki açılış için Paulos Silentarios tarafından Ayasofya'nın görkemini ve güzelliğini öven Ekphrasis adında bir manzum destan yazılmıştır. Bu destan 6. yüzyıl Ayasofya'sının mimari ve süslemesi hakkında bize geniş çaplı bilgi vermektedir.

- [6] Bu isyanın nedeni zamanın ünlü piskoposu Iohannes Khrysostomos'un İmparator Arcadius'un eşi Evdoksia'yı sert bir şekilde eleştirmesinden dolayı İmparator Arcadius tarafından piskopos Iohannes Khrysostomos'un sürgüne gönderilmesiydi.
- [7] M. Schneider'in 1935 yılında yaptığı kazıların sonucunda ikinci Ayasofya kilisesinin beş nefli ahşap çatılı bazilikal planlı bir kilise olduğu ortaya çıkmıştır.
- [8] Son dönemlerde Ayasofya'yla ilgili yapılan bilimsel çalışmalarda imparatorluğun farklı yerlerinden Ayasofya'nın inşaatı için malzeme taşınmadığı ayrıca Roma'dan getirilen ve Ayasofya'nın zemininde kullanılan sekiz porfir sütunun da bu dönemde taşındığı ortaya çıkmıştır. İmparatorluğun tamamından malzeme taşınmasının amacı bütün Bizans İmparatorluğu'nun Ayasofya kilisesinin yapımına katkıda bulunması gerektiği düşüncesidir.

Kısaca ikon kırıcılık olarak tanımlanabilecek ve 726-842 tarihleri arasında yaşanan İkonoklasma/İkonoklazma Dönemi'nde Ayasofya'nın bütün figürlü süslemeleri ortadan kaldırılmıştır. 859'da büyük bir yangın geçiren kilise en büyük tahribatı 869 Depremi'nde yaşamıştır. 989 yılının Ekim ayında olan depremde binanın çok büyük bir bölümü kullanılamaz hale gelmiş ve kubbesi tamamen yıkılmıştır. Bu sırada tahtta bulunan II. Basileios (976-1025) Tiridat adlı bir mimarı görevlendirmiş ve 994 yılında yapı tekrar kullanıma açılmıştır.

X. yüzyıl sıralarında Ayasofya yatay kesit çizimi.

Ayasofya, patrik ve imparatorun yer aldığı pek çok törene ev sahipliği yapmıştır. 10. yüzyılda Törenler Kitabı'nı yazmış olan İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos (913-959) burada gerçekleşen törenleri tüm ayrıntılarıyla anlatmıştır. Yapı ayrıca Patrikhane'nin komşusudur ve büyük dini toplantılar galerinin güney kısmında yapıldığı yine aynı kaynaktan bilinmektedir. Bu toplantılardan 1166 tarihli olanı bir ferman halinde mermer levhalara kazınarak dış nartekse yerleştirilmiştir.⁹

Latin ordularının, Konstantinopolis'i işgal ederek 1204-1261 tarihleri arasında kurdukları Latin krallığı döneminde de Ayasofya'nın da şehirle beraber büyük bir tahribata uğradığı bilinmektedir. Bu dönemde Venediklilerin kontrolünde olan Ayasofya'daki pek çok değerli kutsal eşya yerinden alınarak batıdaki kiliselere gönderilmiştir. 1261'e dek tahta geçen Latin krallarından beş tanesi burada taç giymiştir. 1261 yılında Bizanslılar şehri geri alıp imparatorluklarını tekrar ihya ettiklerinde Ayasofya'nın çok yıpranmış olduğu bilinmektedir. Bu dönemde batıda bulunan dört büyük destek payandasının yapılmış olması muhtemeldir. II. Andronikos (1282-1328) da 1317'de yapının doğu ve kuzey tarafına yeni destek payandaları yaptırmıştır. 1344'deki depremin ardından Ayasofya bir kez daha büyük bir hasar görmüş, 1346'da yapının bazı bölümleri çökmüştür. Yapının tamir edilmesi için yeterli para olmaması nedeniyle 1354'de bir vergi toplanarak yapının masrafları karşılanmaya çalışılmıştır. 15. yüzyılda ise ziyarete gelen Batılı seyyahlar yapının bakımsızlığından bahsetmektedirler. Bu anlatımlara göre yapının etrafı harabelerle çevrili ve kapıları düşmüş durumdadır. 1453 sonrasında gerekli bakım ve tamirler yapılarak yapı camiye çevrilerek ibadete açılmıştır.

Restorasyonla birlikte sistematik belgeleme çalışmaları 19. yüzyıla, Sultan Abdülmecid dönemine dayandırılabilir. İsviçreli mimarlar Gaspere ve Giuseppe kardeşlerin 1847-1849 yılları arasında, 800 işçi ile içerde ve dışarda çalışarak yaptıkları onarım Ayasofya'nın bugünkü biçimini almasında etkili olmuştur. Fossati onarımı öncesi ve sonrasını gösteren tablolar yapılan çalışmaların anlaşılmasına yardımcı önemli belgelerdir.¹⁰

[9] II. Selim'e (1566-1574) dek yerinde duran bu levhalar 1566'da ters çevrilerek Kanuni'nin türbe saçağına yerleştirilmiştir. 1960 yılındaki türbenin onarımı sırasında bulunan levhaların bir kısmının alçı kopyaları alınarak eski yerlerine konmuştur.

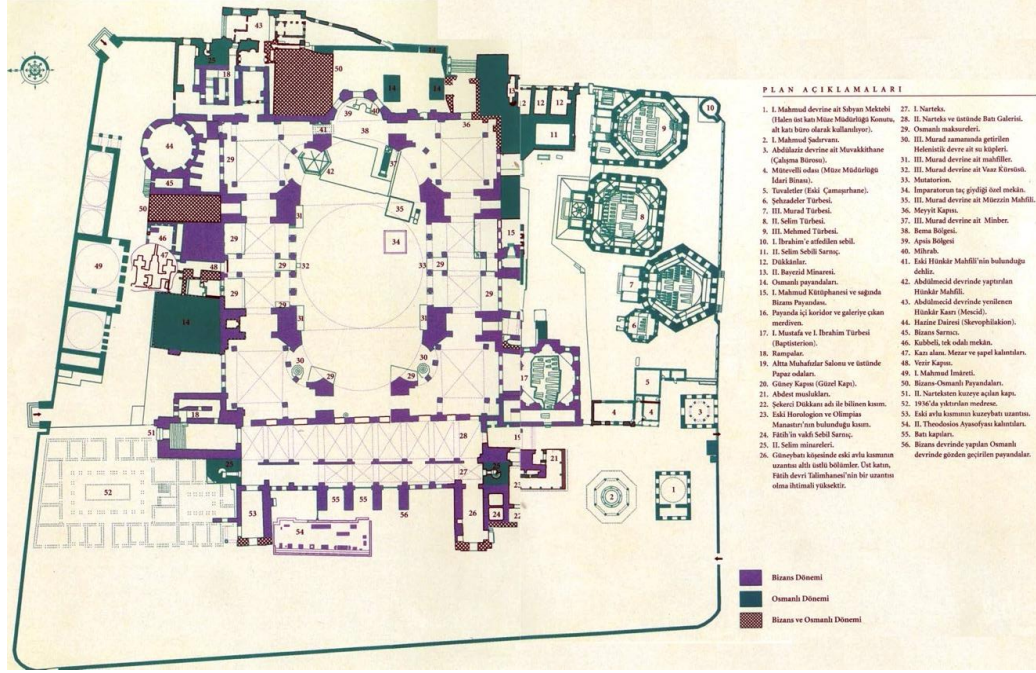
[10] Z. Ahunbay, "Bir Dünya Mirasının Korunması: Ayasofya", **Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu**, İstanbul 2017.

Ayasofya'nın tamiri tamamlandığında Sultan Abdülmecid'in açılış yaptığı ilk cuma selâmlığı (S. Eyice fotoğraf arşivi, *L'illustration* dergisinden)

G. Fossati iç mekânda sıvalı alanlarda araştırma yapmış; kapatılmış bazı mozaikleri açığa çıkararak belgelemiştir. İç mekânda mozaiklerin döküldüğü yerler sıvanarak üzeri sarıya boyanmış; üzerlerine stampajla küçük kareler basılarak mozaik etkisi verilmeye çalışılmıştır. Böylece mekânı sınırlayan yüzeylerin genel görünümünde rahatsız edici boşluklar kalmamış; süreklilik ve bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır.

Fossati restorasyonunun taşıyıcı sisteme yönelik müdahaleleri de bulunmaktadır. Bunlardan galerideki eğik sütunların tekrar düşey hale getirilmesi, iç mekân açısından önemli bir işlem olarak kaydedilebilir. Dış görünüşü etkileyen köklü bir müdahale, ana payandalardan kubbe kasnağına uzatılan uçan payandaların kaldırılmasıdır. Böylece kubbenin eteğinde sadece pencere aralarındaki pilasterler kalmış; kütlesi en üstte başına serbest yükselir hale gelmiştir. Bu ayıklamaya karşı, kubbenin sağlamlaştırılması için kaidesine ve kasnak seviyesine demir kuşaklama uygulamışlardır. Bunlardan kubbenin oturduğu prizmatik altyapıyı saran ilk kuşaklama demirleri doğu ve batı cephesinde yapılan onarımlar sırasında açığa çıkmıştır.

Ayasofya'nın Planı (Ayasofya Müzesi – Öğretmen ve Öğrenci El Kitabı'ndan alınmıştır.)

Fossati onarımının ardından 1894 depremi olmuş ve Ayasofya'da oluşan hasarlar bir uzman heyet tarafından incelenerek, yapılması gerekenler belirlenmiştir. Bu dönemde İstanbul'da çalışan İtalyan mimar R. d'Aronco'nun hazırladığı raporda kubbe ayaklarının ve batı yarım kubbesinin durumunda kaygıyla söz edilmekte; temellerin incelenmesi önerilmektedir. D'Aronco'nun deprem hasarını gösteren bir eskizinde, kuzeybatı pandantifinde derin bir çatlak, batı yarım kubbenin eteğindeki iki pencereden başlayan iki ışınsal çatlak ve kubbe kaburgalarından bazılarında yatay çatlaklar görülmektedir. Tarihi belgeler deprem sonrasında iç yüzeylerin yeniden sıvandığı konusunda bilgi sağlamaktadır. Fossati onarımından kolayca ayırt edilebilen bu onarımı kubbe mozaiklerinin onarımında çalışan İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı uzmanları "Vakıflar Uygulaması" olarak isimlendirerek, 1910'dan sonraya tarihlenmişlerdir.¹¹

[11] Avşar A; O, Özil R, "Ayasofya Müzesinde UNESCO İşbirliği ile Yapılan Restorasyonlar Hakkında", *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, No.13, İstanbul 2010, s. 193-201.

Cumhuriyet döneminde Ayasofya, Atatürk'ün girişimiyle, tüm insanlığın erişimine, bilimsel araştırmalara açık olması için müzeye çevrilmiştir. Bu önemli değişikliğin ardından 1935'de atriumda başlatılan kazılarla ikinci Ayasofya'ya ait mermer bloklar ve *in situ* kalıntılar bulunmuştur. Bir başka önemli çalışma ABD'den Dumbarton Oaks Bizans Enstitüsü'nden Thomas Whittemore tarafından sürdürülmüş; iç mekândaki figürlü mozaikler açığa çıkarılmıştır. Mimar R.L. van Nice anıta 30 yılı aşkın süre çalışarak, plan, kesit ve görünüşlerden oluşan kapsamlı bir belgeleme çalışması yapmıştır. Cumhuriyet döneminde günümüze kadar Ayasofya'da sayısız restorasyon ve konservasyon çalışması yapılmıştır. Ancak bu rapor kapsamında bu önemli çalışmalara yer verilmeyecektir.¹²

Bugünkü Ayasofya Müzesi önce (üçüncü) Ayasofya Kilisesi sonra Ayasofya Camii olan binadır. Bu yapı iki dine bin üç yüz doksan altı yıl on ay yirmi bir gün mabetlik yapmıştır.

2.2. AYASOFYA MİMARİSİ

2.2.1. BİZANS İMPARATORLUĞU DÖNEMİ

Ayasofya Erken Hristiyan dini mimarisinde en çok tekrarlanan yapı tipi olan bazilikal plan ile merkezi kubbenin birleştirildiği kubbeli bazilikadır. Yapı narteks ve apsis hariç içten 73,5 m. uzunluğunda ve 69,5 m. genişliğindedir. Apsis ise dıştan 6 m. dışarı taşmaktadır.

ATRIUM/AVLU

Yapının tek tek bölümlerine bakıldığında ilk dikkati çeken günümüzde görünürde neredeyse hiçbir izi kalmamış olan atriumdur. Batı tarafında sütunlu revaklara sahip bu bölümün ortasında *Phiale* denilen bir şadırvan süslemektedir. Bugünkü şekliyle bakıldığında atriumun izlerinin mevcut zeminin çok daha altında yapılacak bir kazı ile bulmak mümkün olacaktır.

Bu kısmın 17. yüzyılın ikinci yarısında yıkılarak yerine Türk tarzı avlular yapıldığı iddia edilmiştir. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında bu avlunun bir bölümünü fotoğraflanmıştır.¹³ Avlunun kalıntıları 1935 yılında Schneider'in yaptığı kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Avlu yaklaşık olarak 48 m. uzunluğunda, 32 m. genişliğindedir.

NARTEKSLER

Avludan üzeri çapraz tonozla örtülü dokuz bölümlü **dış nartekse** girilmektedir. Bu alan yapının içine ilk giriş bölümü olma özelliği taşımaktadır. Ayrıca 5,75 m. genişliğinde olan bu alanın farklı kullanımlarının olduğu düşünülmektedir. Örneğin dış narteksin vaftiz olmayan kişilerin kullanımına ayrıldığı düşünülmektedir. Günümüzde bu bölümde 1166 tarihinde alınmış Synode kararlarının kopya edilmiş levhaları sergilenmektedir.¹⁴

Bugün hiçbir mimari süslemesi kalmamış olan dış narteksten tunçla kaplı meşe ağacından yapılmış beş kapıyla **iç nartekse** girilmektedir. Bu bölüm Ayasofya'nın ana mekânına girmeden önce kullanılan son bölümdür. İç narteksin genişliği 9,55 m.'dir.

[12] Örneğin, son yıllarda yapıdaki en önemli çalışma kubbe başta olmak üzere çatının tamamında gerçekleştirilmiştir. 1990'larda Ayasofya'nın çatısı bakımsız durumdaydı. Yağmurlu havalarda galeri çatısı akmakta; kubbe pencerelerinden içeriye su girmekteydi. Bu durum kurşun örtünün öncelikli bir konu olarak ele alınmasını gerektirmiştir. İstanbul Rölöve Anıtlar Müdürlüğü'nün Bilim Kurulu'na sunduğu öneriyle, kurşun örtü yenilemesine ana kubbeden başlanmış; aşağılara doğru ilerlenmiştir. Örtünün kolayca delinmemesi için, yenilemede 3 mm kalınlığında kurşun levhalar tercih edilmiştir. Ana kubbenin kurşun örtüsü değiştirilirken, pencerelerdeki beton çerçeveler de kaldırılarak, yerlerine 4mm kumlanmış cam levhalar takılan mermer çerçeveler yerleştirilmiştir.

Kurşun yenileme çalışması, ailesi üç kuşaktır Ayasofya'da kurşun ustası olarak çalışan Semih Uçar ve ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Pahalı bir kalem olan kurşun yenileme için Kültür ve Turizm Bakanlığı kaynakları yanında, ABD'den World Monument Fund'ın yaptığı bağış kullanılmıştır.

[13] S. Eyce, **Ayasofya**, Yapı Kredi Kültür Sanat, İstanbul 1984, s. 14.

[14] Ayasofya'da 1166 yılında toplanan Synode Meclisi'nde alınmış olan kararların yazılı olduğu mermer levhalardır. 1567'de İstanbul'da bulunan Marco Antonio Pigafetta'nın yazdığına göre 8 Ağustos 1567'de Sultan II. Selim'in emriyle kaldırılan bu büyük mermer levhalar, 1960 yılında Kanuni Sultan Süleyman Türbesi onarımlarında ters çevrilmiş olarak saçaklarda bulunmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun en zengin çağında yenilerinin yaptırılmayarak, Synode kararlarının yazılı olduğu bu levhaların bu önemli mezar yapısında kullanılmış olması tartışmaya açık bir durumdur.

Ayasofya İmparator Kapısı (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-TAY Projesi Arşivi'nden alınmıştır.)

Ayasofya İç Narteks, Proskynesis Sahnesi (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-TAY Projesi Arşivi'nden alınmıştır.)

Dış narteksten daha yüksek ve süslemeli olan bu bölüm eksene paralel atılmış kemerlerle ayrılan dokuz bölümden oluşmaktadır. Bu bölümün kuzeyinde galeriye çıkışı sağlayan rampanın başlangıcı yer almaktadır.

Güneyinde ise Horologion Kapısı olarak adlandırılan ve dışarıya açılan bir kapı bulunmaktadır. Burada bulunan haç süslemeli tunç kapı kanatları İmparator Theophilos tarafından 9. yüzyılda buraya yerleştirilmiştir. Kapının Tarsus'taki Hellenistik bir tapınaktan alınıp buraya getirildiği düşünülmektedir.

İç narteksin, her bölümünden birer adet olmak üzere dokuz kapı ile ana ibadet mekânına girilmektedir. Bunlardan ortada bulunan üç tanesi İmparator Kapıları olarak adlandırılır ve sadece imparatorun girişi için ayrılmıştır. İmparatorlar genelde ortada bulunan en yüksek kemerli kapıdan (İmparator Kapısı) içeri girerlerdi. Girerken kendilerini diğer insanlardan farklı kılan bütün süslerini kapıda kendilerini bekleyen bir din adamına vererek Tanrı ve kilisenin üstünlüğünü kabul ederek secde ederek içeri girmişlerdir. Bu kapının üzerinde secde eden İmparator VI. Leon'un gösterildiği mozaik bir kompozisyon bulunmaktadır.

Ana mekâna açılan kapıların içleri ahşap ve üzerleri tunçla kaplıdır ve İustinianos döneminden kalmış oldukları düşünülmektedir. İç narteksin tonozlarına altın zemin üzerine geometrik motifli mozaikler işlenmiştir.

ANA MEKÂN

İmparator Kapısı'ndan geçildikten sonra Ayasofya'nın ana mekânına ulaşılır. Ayasofya'nın ibadet mekânı, iki tarafında dört büyük paye ve bunların aralarına yerleştirilmiş sütunlarla ayrılmış iki yan neften oluşmaktadır. Ana mekânın genişliği 32,37 m., apsise kadar olan uzunluğu ise 79,29 m'dir.

Orta Nef Ayasofya'nın büyük kubbesi orta nefi örtmek için yapılmıştır. Orta nefi yan neflerden ayıran sütunlar çok iyi süslenmişlerdir.

Kuzey Yan Nef Tavan ve duvarları güney nef gibi süslenmiş olan kuzey yan nef bu yönde cepheye birleştirilen payandaların pencereleri kapatması yüzünden karanlık kalmaktadır. Bu alanda ortasında delik bulunan bir sütun bulunmaktadır. Pirinç levhayla kaplı olan bu sütuna Türkler "terleyen direk", Hristiyanlar ise "St Gregory" sütunu adını vermişlerdir. Üzerinde parmak girecek kadar bir delik bulunan bu direğin bazı hastalıklara iyi geldiğine inanılmaktadır.

Güney Yan Nef Güney ve kuzey yan nefler büyük kubbe ve yarım kubbelerin baskısını karşılamak için yapılmış kemer ve sütunlar yüzünden çapraşık bir mimariye sahiptirler. Güney nefin bir bölümü imparatorun kıyafetlerini değiştirdiği alan (mutatorion) olarak kullanılıyordu.

Güney cephede bulunan kapılardan saray ileri gelenlerinin ve patriğin içeriye girdiği ve bu bölümden geçtiği düşünülmektedir. Kuzeydeki yan nefin dıştan bitştirilmiş destek payandaları nedeniyle pencere açıklıklarını kaybederek oldukça karanlık bir mekân olması nedeniyle bu anlaşılır bir durum olarak görülmelidir.

Orta Nefte mermer küp (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-TAY Projesi Arşivi'nden alınmıştır.)

Sütun başlığından ayrıntı (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-TAY Projesi Arşivi'nden alınmıştır.)

Dikdörtgen olan ana ibadet mekânı 55 m. yüksekliğindeki elips biçimli kubbe ile örtülmüştür. İlk yapıldığı haliyle kubbenin daha şişkin olduğu ancak daha sonraki bir dönemden günümüze gelen kubbenin daha yayvan olarak yapıldığı görülmektedir. Statik problemler yaratan bu kubbe düzenlemesi için çözümler yaratılmaya çalışılmıştır. Örneğin kubbenin taşınabilmesi için kubbe dört büyük kemer üzerine oturtulmuştur. Uzun bir mekân olan orta nefin üstünü kapatmak için doğu–batı ekseninde iki büyük yarım kubbe yerleştirilmiş ve bunların ana kubbeyi desteklemesi düşünülmüştür. Burada karşılanan ağırlığın dış duvarlara kadar getirilerek zemine indirilmesine çalışılmışsa da bu yeterli olmamıştır. Bu nedenle Ayasofya'nın batı ve doğu cephelerine sıklıkla yeni payandalar atılarak kubbenin desteklenmesi amaçlanmıştır.

Yapının ana ibadet mekânında bulunan payeler renkli mermer levhalarla kaplanmıştır. Ayasofya'nın orta nefi iki yanlardaki kemerlerin içini kapatan üst duvarlara açılan pencereler ve kubbe pencereleri ile aydınlatılmaktadır. Orta mekânın zemini dikdörtgen mermer levhalar ile kaplıdır. Ancak bunların yapıyla yaşıt olmayıp daha sonraki bir tarihte yapıldığı düşünülmektedir. Naos'un sağ bölümünde üzeri yuvarlak taşlarla kaplanmış bir başka süslemeli alan daha görülmektedir. Bu alan, kuvvetle muhtemel, *Omphalos* olarak adlandırılmış ve geç dönemde tahta çıkan İmparatorlar için taç giyme yeri olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

KUBBE

Ayasofya'nın en görkemli yeri büyük kubbesidir. Yapının ilk kubbesi Genç Isidoros'un yaptığı ikinci kubbeden daha alçak ve basıktı.¹⁵ Ayasofya'nın ilk kubbesi 557 tarihinde meydana gelen depremde zarar görmüş, 7 Mayıs 558 tarihli depremdeyse doğu tarafı tamamıyla çökmüştür. Kubbenin yıkılma nedeni basık olmasından kaynaklı fazla baskıydı. Mimar Genç Isidoros kubbeyi yaklaşık olarak 6,25 m. yükselterek bu sorunu büyük oranda çözmüştür.¹⁶

8 Ocak 869 depreminde yıkılma tehlikesi geçiren Ayasofya'nın I. Basileos zamanında ilk büyük onarımı yapılmış ve kubbe çatlakları kapatılmıştır. 986 yılında meydana gelen deprem ise kubbeyi yıkarak duvarların çatlamasına neden olmuştur. II. Basileos yapının onarımında Tridat adında bir mimarı görevlendirmiştir. Bu tamirde Tridat'ın görevlendirilmesinin nedeni, yerel mimarların yetersiz kalması ve Tridat'ın tesadüfen İstanbul'da bulunmasıdır.¹⁷ Tridat'ın yaptığı tamirattan sonra Ayasofya 13 Mayıs 994 yılında tekrar ibadete açılmıştır.¹⁸

Paleologoslar Hanedanı döneminde İmparator II. Andronikos zamanında kubbenin kuzey-güney duvarlarına yaptığı baskıyı önlemek için payandalar yapılmıştır. 1317 yılında yapılan bu onarımdan sonra 1330 tarihinde kubbenin bir bölümü ve doğu tarafında çöküntüler oluşmuştur. Ayasofya parasızlık nedeniyle uzun zaman onarılamamıştır. Daha sonra, toplanan özel vergilerle kubbe ve diğer kısımlar 1354 yılında tamir edilebilmiştir.¹⁹

Kubbenin yerden yüksekliği 55,6 m., çapı da ortalama 31,36 m.'dir. Kubbe kasağı kırk kaburgaya dayanmaktadır. Kaburgaların arası 1,10 m.'dir. Kaburgaların arasında 40 pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerin dördü kapatılmıştır.

[15] C. Gurlitt, *İstanbul'un Mimari Sanatı*, Çev. Rezzan Kızıltan, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmet Vakfı, Ankara 1999 s. 26.

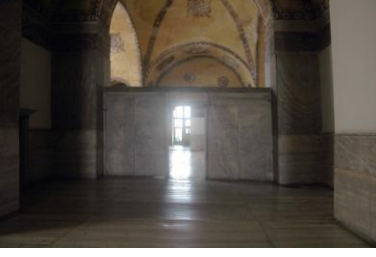
[16] E. Yücel, "Ayasofya Çalışmaları ve Yapılan Onarımlar", *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, No: 11, İstanbul 1990 s. 158.

[17] C. Maranc, "The Architect Tridat Building Practices and Cross Cultural Exchange in Byzantium and Armenia", *The Journal Of the Society of Architectural Historians*, Vol: 62, No: 3, 2003, s. 295.

[18] E. Yücel, A.g.m., s. 158-159.

[19] E. Yücel, A.g.m., s. 159.

GALERİ

Güneydoğu galeri (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-TAY Projesi Arşivi'nden alınmıştır.)

Deesis Mozaïği ve Mermer Kapı - Doğudan (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-TAY Projesi Arşivi'nden alınmıştır.)

Üst kat galeriye kuzey ve güney yönlerden bitleştirilmiş rampalarla çıkılmaktadır. Galeri beşik tonozlarla örtülüdür. Kadınların ibadeti için ayrılmış olan üst kat galerinin ortasındaki balkonlu bölüm İmparatoriçenin ibadeti için ayrılmıştır. Bu bölüm yeşil breş taşından sütunçelerle ana bölümden ayrılmış ve zemin döşemesi de mekânın tümünden farklı tutulmuştur. Gynecia adı verilen bu bölümde kraliçenin yerini belirten bir daire vardır. Galerideki tüm korkuluk levhaları haç süslemelidir. Burada bulunan kemerler arasındaki ağaç gergilerin 5. yüzyıldan kalmış olduğu düşünülmektedir. Batı ve güneyde bulunan ve Bizans sonrası dönemde “papaz odaları” olarak adlandırılan odaların *sekretan* denilen patrik ve metropolitlere ait odalar olduğu düşünülmektedir.

Güney galerinin bir mermer bir duvar ile ayrılmış olduğu görülmektedir. Bu bölmenin Patrikhane toplantılarının yapıldığı özel alan olduğu düşünülmektedir. Bu alanda konsil toplantıları yapılmıştır. Mermer duvar ağaç veya tunç benzeri bir kapı görünümü verilerek tasarlanmıştır. Her kapı üzerinde beş ayrı pano bulunmaktadır. Bu bölmenin içerisine bir şapel yapılmıştır. Buradaki Deesis mozaïği yapının en önemli mozaikleri arasındadır. Bu salonun güneydoğu köşesinde Dördüncü Haçlı Seferi'nde Venedik kuvvetlerinin komutanı olan ve 1205'de İstanbul'da ölen Venedikli Doge Henrico Dandolo'ya ait bir mezar taşı levhası bulunmaktadır.

Kuzey galerinin güney-batı köselerinde iki rampanın çıkış noktası bulunmaktadır. Doğudaki rampa bugün için kullanıma elverişli olsa da kapalıdır. Kuzey galeriye çıkmak için kuzeyde bulunan rampa kullanılmaktadır. Galerilere çıkan kişiler seçilmiş ve önemli kişiler oldukları için (imparatoriçe gibi) bu alana taşınarak ulaşmaktaydılar. Bu nedenle galeriye ulaşmak için merdiven yerine rampa tercih edilmiştir.

Hazine Binası/Skeuphyllakion Ayasofya'nın kuzeydoğu köşesinde bulunan bu yapı ana binadan yaklaşık olarak 5 m. uzakta çembere benzeyen yuvarlak bir binadır. Binanın ölçüleri, yaklaşık olarak iç çapı 11.50 m., dış çapı ise 14.50 m.'dir. Hazine dairesinde kilisenin hazineleri ve azizlere ait eşyalar korunuyordu. Örneğin 12. yüzyıla kadar Eukharistia Ayini (Ekmek-Şarap Duası) buradan başlatılıyordu.

Vaftizhane Zemini kare planlı, üst yapısı sekizgene dönüşen ve üstü bir kubbe ile örtülen vaftizhane binası Ayasofya'nın güney tarafına bitişiktir. Ayasofya ile vaftizhane arasında küçük bir avlu bulunmaktadır. Vaftizhane 17. yüzyılda türbeye dönüştürülürken içinden tek parça mermerden oyulmuş bir vaftiz teknesi çıkarılmıştır. Bu tekne günümüzde türbe ile ana yapı arasındaki boşlukta sergilenmektedir.

Horologion I. Basileos (867–886) veya Aleksandros'un (912–913) saltanatı döneminde Bizans İmparatorluğu'na esir düşen ve esaret günlerinde İstanbul'u gezme olanağı bulan Harun b. Yahyâ bir vakit gösterme aracından söz etmiştir.²⁰ Ayasofya Horologionu'nun yapının güneybatı tarafında bulunduğu tespit edilmiştir. Harun b. Yahya'nın anlattıklarına göre Ayasofya Horologionu'nun 24 kapısı vardı. Bu kapıların her biri günün bir saatini gösteriyordu. Bu kapılar 24 saati gösterecek şekilde açılıp kapanıyordu. Her kapının açılışında içerden bir kukla çıkıyor ve sonra bu kukla kayboluyordu.

[20] S. Eyice, “Ayasofya Horologionu ve Muvakkithanesi”, **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, No: 9, Yenilik Basımevi, İstanbul 1983 s. 15–16.

Leon Mozaïği (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-TAY Projesi Arşivi'nden alınmıştır.)

Constantinus, İustinianos, Meryem ve Çocuk İsa Mozaïği (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-TAY Projesi Arşivi'nden alınmıştır.)

AYASOFYA MOZAIKLERİ

Ayasofya mozaiklerinin üzerlerinin ne zaman örtüldüğü hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Yapı camiye çevrildiğinde “Ayasofya mozaiklerinin sadece yüzleri örtülmüştü” görüşüne²¹ karşılık olarak “II. Bayezid zamanında mozaiklerin tamamı örtülmüştür” fikri²² ileri sürülmektedir. Bununla birlikte 17. yüzyıl ikinci yarısında İstanbul’da bulunan Jean Thevenot mozaiklerin bir kısmının silindiğini kaydetmektedir.²³ Ancak İsveçli mühendis Cornelius Loos Ayasofya mozaiklerinin resimlerini çizmiş ve ardından 1710’da Stockholm Müzesi’nde sergilemiştir.²⁴ Yine bunlarla birlikte 19. yüzyıl ikinci yarısında İstanbul’da bulunan Durangde Fontomagne ise bir kısım mozaiklerin tamamen durduğunu belirtmektedir.²⁵ Ancak bu kaynakta hangilerinin açıkta olduğu belirtilmemiştir.

Bu bilgilere bakılarak Ayasofya mozaiklerinin tamamen hangi tarihte kapatıldığı konusunda kesin bir yargıya ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Ancak daha Fatih devrinde camiye çevrilir çevrilmez yapıdaki bütün figüratif bezemenin üstü, İslam inancı nedeniyle mutlaka kapatılmış olmalıdır. Bu işleminde örtüler ve/veya ahşap plakalar ile yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

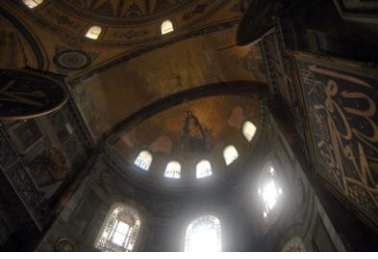
Günümüzde Ayasofya’da görülen mozaiklerin neredeyse tamamı ikonaklazma/tasvir kırıcılık hareketinden sonra yapılmış mozaiklerdir. Ayasofya’da bulunan mozaik kompozisyonlardan bazıları şunlardır:

Leon Mozaïği İç nartekste bulunan İmparator Kapısı kemer alınlığındaki Leon Mozaïği Thomas Whittemore ve ekibi tarafından 1933 yılında bulunmuştur. Tamamen sağlam ve tam olan mozaïğin kompozisyonunda gösterişli bir tahta oturmuş olan İsa, sağ eliyle takdis etmekte ve sol elinde açık bulunan kitabın sayfaları üzerinde “üzerinize selamet ben dünyanın nuruyum” anlamına gelen bir yazı bulunmaktadır. İsa’nın ayakları dibinde sakallı bir imparator secde etmektedir. Mozaikte, birer madalyon içinde, sol tarafta Meryem’in, sağ tarafta ise Cebraîl’in büst resimleri bulunmaktadır. Secde eder durumda bulunan İmparator VI. Leon’dur. İmparator Kapısı üzerinde bulunan bu mozaik 9. yüzyıl sonu veya 10. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir.

Constantinus, İustinianos, Meryem ve Çocuk İsa Mozaïği İç nartekse bulunan mozaik 1933–1934 yıllarının bahar ve yaz aylarında yapılan çalışmalar sonucunda Thomas Whittemore tarafından ortaya çıkarılmıştır. Mozaïğin kompozisyonunda gümüşten ve kıymetli taşlarla süslü bir tahta oturan Meryem ve kucağında çocuk İsa bulunmaktadır. Meryem’in sağ tarafında İstanbul’un kurucusu olan Konstantin ve solunda ise Ayasofya’yı yaptıran İustinianos tasvir olunmuştur. Meryem’in başının iki yanında Tanrı anası olduğunu ifade eden monogramlar bulunmaktadır. Mozaik 10. yüzyıla tarihlenmektedir.

Meryem ve Çocuk İsa Ayasofya’nın ana mekânında apsis yarım kubbesinde bulunan Meryem ve Çocuk İsa Mozaïği de 1935–1938 yılları arasında yapılan çalışmalar sonucunda Thomas Whittemore tarafından bulunmuştur. Mozaïğin kompozisyonunda mavi giysiler içinde bulunan Meryem süslü bir taht üzerinde kucağında çocuk İsa ile oturmaktadır. Sol elinde İncil bulunan İsa sağ eliyle takdis işareti yapmaktadır. Mozaïğin yapım yılı olarak 867 tarihi temel alınmaktadır.²⁶

- [21] S. Eyice, “Ayasofya”, C. I, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul 1994, s. 449.
- [22] F. Dirimtekin, “Osmanlı Devrinde Ayasofya”, A, C.III, s. 1445.
- [23] J. Thevenot, **1655-1656’da Türkiye**, Çev. Nuray Yıldız, Tercüman 1001 Eser Temel Serisi, İstanbul 1978, s. 60–61.
- [24] Cornelius Loos’un çizimleri ve Ayasofya’daki değişimler için: Esengül Yıldız Altunbaş, **İstanbul Ayasofyası Odaklı Tarihi Çevre (18. Ve 19. Yüzyıllar İçinde Değişim Ve Dönüşümler)**, Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.
- [25] D. Fontomagne, **Kırım Harbi Sonrasında İstanbul**, Çev. Gülçiçek Soyutürk, Tercüman 1001 Eser Temel Serisi, İstanbul 1977 s. 166–167.
- [26] A. Pasinli, “Ayasofya Mozaikleri”, **Sanat Dünyası Dergisi**, Sayı: 25, İstanbul 1982 s. 5-6.

Apsis yarım kubbesi. Meryem ve Çocuk İsa (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-TAY Projesi Arşivi'nden alınmıştır.)

Melek Mozaikleri Ayasofya'nın ana mekânında bulunan Baş Melek Cebrail ve diğer melek mozaikleri apsis yarım kubbesi altındaki bema kemerinde yer almaktadır. Sağ tarafta kanatlı ve beyaz renk saray elbisesi giymiş olarak tasvir edilmiş Cebrail'dir. Cebrail elinde bir kristal küre ve asa tutmaktadır. Bema kemerinin solunda tasvir edilen melek figüründen çok az bir bölüm kalmıştır. Bu mozaikler üzerindeki restorasyon çalışmaları günümüzde de devam etmektedir. Dokuzuncu yüzyıla tarihlenen bu mozağin Ioannes Khrysostomos tarafından yapıldığı sanılmaktadır.

Ioannes Khrysostomos ve Azizler Mozaikleri Ayasofya ana mekânında bulunan Ioannes Khrysostomos ve Azizlere ait mozağin kompozisyonunda Genç Ignatios, Ioannes Khrysostomos ve Theophanes tasvir edilmiştir. Mozağin I. Basileos döneminde yaptırıldığı düşünülmektedir. Mozaik ana nefin orta mekâna bakan yüksek duvarların alt kısmında galeri kemerlerinin hemen üzerinde bulunmaktadır.

Aleksandros Mozaïği Kuzey galeride bulunan Alexandros Mozaïği 1958 yılında bulunmuştur. Mozağin kompozisyonunda Alexandros ayakta tasvir edilmiştir. İki tarafında ikişerden dört madalyon içinde Alexandros adı yazılmış ve başka unvanları belirtilmiştir. Alexandros'un sağ elinde bir tomar, sol elinde ise bir küre bulunmaktadır. Mozaik 10. yüzyıla tarihlenmektedir.

Deesis Mozaïği (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-TAY Projesi Arşivi'nden alınmıştır.)

Deesis Mozaïği²⁷ Güney galeride bulunan Deesis mozaığının kompozisyonunda ortada İsa, solunda Meryem ve sağında Vaftizci Yahya bulunmaktadır. Kompozisyonda İsa cepheden tasvir edilmiştir. Meryem ve Vaftizci Yahya ise dışa dönük olarak gösterilmiştir. Pantokrator olarak işlenen İsa, sağ eliyle takdis işareti yaparken, sol elinde İncil'i tutmaktadır. Pantokratorun anlamı, "Kâinatın Efendisi" ve burada İsa'nın yüceliğini anlatmak için kullanılmıştır. Mozaik geç döneme, 12. veya 13. yüzyıla tarihlenmektedir.

Zoe ve IX Konstantinos Monomakhos Mozaïği (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-TAY Projesi Arşivi'nden alınmıştır.)

Meryem, Çocuk İsa, Ioannes Komnenos ve İmparatoriçe Eirene Mozaïği Güney galeride bulunan Meryem, Çocuk İsa, Komnenos ve İmparatoriçe Eirene Mozaïği'nin kompozisyonunda, Meryem kucağında İsa ile birlikte tasvir edilmiştir. Meryem'in her iki yanında duran İmparator II. Komnenos ve İmparatoriçe Eirene'den yüksekte durmaktadır. Meryem figürünün üzerinde "Tanrı anası" anlamına gelen bir monogram bulunmaktadır. Mozaikte imparator Ayasofya'ya yaptığı bağışı simgeleyen bir para kesesi tutmakta, İmparatoriçe Eirene ise bir rulo tutmaktadır.

Aleksios Mozaïği Güney galeride bulunana Aleksios Mozaïği 1122 yılında tarihlenmektedir. Oğulları olması nedeniyle Ioannes Komnenos ve İmparatoriçe Eirene mozaïğiyle birlikte ele alınmalıdır. Bu mozaikte ilginç bir şekilde Aleksios'un sağlıksız çehresi tasvir edilmiştir.

Zoe ve IX Konstantinos Monomakhos Mozaïği Güney galeride bulunan Zoe ve IX Konstantinos Monomakhos Mozaïği'nin kompozisyonunda ortada taht üzerinde oturan ve sol elinde kutsal kitap, sağ eliyle takdis eder durumda İsa ile yanında elinde bir para kesesi bulunan İmparator IX. Monomakhos ve elinde bir rulo bulunan İmparatoriçe Zoe bulunmaktadır. İmparator ve imparatoriçe figürlerinin üzerinde yüceliklerini ve dindarlıklarını belirten yazılar vardır.

[27] Deesis sahnesi, şefaata anlamına gelen, kıyamet günü İsa Peygamber'den merhamet dileme sahnesidir. "Kıyamet Günü Yakarması" olarak da anılır. Ortada İsa, iki yanında Meryem ve Vaftizci Yahya (Ioannes Prodromos) üçlüsünün yer aldığı bir kompozisyonla sergilenir. Ayasofya'da bulunan Deesis Mozaïği, ne kadar zarara uğrasa da tüm görkemi ve canlılığıyla günümüze kadar ulaşmıştır.

Papaz Odaları Mozaikleri Batı galerisinin güneyinde yer alan papaz odalarında bulunan mozaiklerde, havarilerden Petrus, Andreas, Lukas, Simon Zelates, Peygamber Ezeziel, I. Konstantinos, Helena, Patriklerden Germanos, Nikephoros, Trosias ve Mehodios tasvir edilmiştir. Bu odalardaki mozaikler bir hayli hasar görmüş haldedir.

2.2.2. OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİ VE YAPILAN EKLER

MİNARELER

IXX. yüzyıl sonunda Ayasofya ve çevresini içeren bir kartpostal.

Ayasofya'nın minarelerinin ne zaman yapıldığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. İstanbul fethedildikten hemen sonra Ayasofya'ya, kuvvetle muhtemel ahşap, bir minare eklenerek Ayasofya cami haline getirilmiştir.

II. Bayezid zamanında ise Ayasofya Camii'nin kuzeydoğu köşesine ince bir minare eklenmiştir. Diğer iki minarenin III. Murad zamanında veya II. Selim zamanında inşa edildiği düşünülmektedir.

1573 yılına kadar Ayasofya Camii'nin iki minareli olduğu bilinmektedir. Ahşap minare II. Selim döneminde kaldırılmıştır. Bu minare kaldırıldıktan sonra Ayasofya Camii tek minareli kalmıştır. Ayasofya'da dört minare olduğuna göre II. Selim döneminde üç minare yapılmış olmalıdır. Sonuç olarak; batı taraftaki iki minare ve Bab-ı Hümayun tarafındaki minareler II. Selim zamanında, tuğla minare ise II. Bayezid zamanında yapıldığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Batı taraftaki iki kalın minare Mimar Sinan eseridir.

TÜRBELER

Ayasofya bahçesinde bulunan Osmanlı türbesi.

II. Selim Türbesi Mimar Sinan tarafından 1577 tarihinde yapılmıştır. Kare planlı olan türbenin kubbesi sekiz sütuna oturmaktadır. Bu türbe, II. Selim, II. Selim'in eşi Nurbanu Sultan, II. Selim'in kızları; Hacı Gevherhan Sultan (Piyale Paşa'nın eşi), Esmâ Sultan (Sokullu Mehmet Paşa'nın eşi), Fatma Sultan (Siyavuş Paşa'nın eşi), III. Murad tahta çıktığı zaman boğdurulan II. Selim'in Şehzadeleri Mustafa, Osman, Süleyman, Cihangir ve Abdullah ile III. Murad'ın yirmi bir şehzadesi ve on üç kızından oluşmaktadır.

III. Murad Türbesi Türbe 1594 tarihinde Mimar Davud Ağa tarafından yapılmıştır. Türbenin içerisi 16. ve 17. yüzyıllara tarihlenen çinilerle kaplıdır. Bu türbe, III. Murad ve eşi Safiye Sultan, III. Murad'ın kızları Fatma ve Mihrimah Sultanlar, III. Murad'ın yirmi şehzadesi ve yirmi kızı III. Mehmed'in iki kızı ve üç şehzadesi, I. Ahmed'in oğlu Kasım, Sultan İbrahim'in bir şehzadesi ve iki kızı ile birlikte türbede elli dört sanduka bulunması gerekirken günümüzde türbede elli sanduka bulunmaktadır. Türbede olması gereken ile var olan sanduka sayısının arasındaki farkın nedeni bilinmemektedir.

III. Mehmed Türbesi Türbe 1608 tarihinde Dalgıç Mehmed Ağa tarafından yapılmıştır. Sekizgen planlı olan türbenin içi 17. yüzyıl çinileri ile süslüdür. Türbe, III. Mehmed, Handan Sultan, I. Ahmet'in kızları, kız kardeşleri ve III. Murad'ın kızları ile birlikte toplam on dört sanduka bulunmaktadır.

Sultan Mustafa ve Sultan İbrahim Türbesi Ayasofya'nın vaftizhanesi Ayasofya camiye çevrildikten sonra yağhaneye dönüştürülmüştür.

1623’de I. Mustafa vefat ettiğinde onu defnetmek için yer bulunamayınca yağhane de türbeye dönüştürülmüştür. I. Mustafa yağhaneye, 1648’de ölen I. İbrahim de I. Mustafa’nın yanına gömülmüştür. Bu türbede, I. Mustafa, I. İbrahim, IV. Murad’ın kızı Esmahan Kaya Sultan, I. Ahmed’in kızları Hanzade ve Atike Sultanlar, Sultan İbrahim’in kızı Buyunaz Ayşe Sultan, Sultan İbrahim’in oğlu Şehzade Selim, IV. Mehmed’in oğlu Şehzade Selim ve II. Ahmed’in oğlu İbrahim gömülüdür. Türbede on sekiz sanduka bulunmasına rağmen bütün sandukaların kimlere ait olduğu tam olarak bilinmemektedir.

Kütüphane, Doğudan (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-TAY Projesi Arşivi’nden alınmıştır.)

KÜTÜPHANE

Okuma odası ve kitap hazinesi olmak üzere iki bölümden oluşan Ayasofya Kütüphanesi I. Mahmud tarafından 21 Nisan 1740 tarihinde açılmıştır. Kütüphanedeki kitapların büyük kısmı I. Mahmud tarafından bağışlanmıştır. Sultan dışında Şeyhülislâm Sadettin Efendi (113 kitap) de I. Mahmud’tan sonra (4863 kitap) önemli bağışçılar arasındadır. Ayasofya Kütüphanesi 1906 yılında kapsamlı bir onarımdan geçirilmiştir. Ayasofya Kütüphanesi’nde bulunan kitaplar 1968 yılında Süleymaniye Kütüphanesi’ne nakledilmiştir. Kütüphanede 1982–1983 yıllarında yapılan onarım çalışmalarında sonradan yapılan bütün ekler kaldırılmıştır.²⁸

ŞADIRVAN

Ayasofya Şadırvanı, I. Mahmud zamanında (yaklaşık 1740-41 tarihlerinde) yapılmıştır. Sekiz mukarnas başlıklı mermer sütun üzerine oturan sivri kemerli revağa sahip şadırvanın orta bölümü üzeri kurşun kaplı ahşap kubbe ile örtülmüştür. Revak mermerden yapılmış olup üst dış yüzeyinde celi sülüs hattıyla kabartma olarak yazılmış olan Baltacızade Mustafa Paşa’nın bir kuşak yazısı bulunmaktadır. Bu yazı on altı beyitten oluşmaktadır ve beyitler İmam Büsri’nin Kaside-i Bürde’den alınmıştır. Revagin iç kısmında ise hattat Arif Efendi tarafından yazılmış “Emin”adlı bir şaire ait bir tarih manzumesi bulunmaktadır. Şadırvanın ortasında bulunan su havuzu on altı bölümden oluşmaktadır. Her bir bölümün de tunç muslukları bulunmaktadır. Havuzun üst kısmına yerleştirilen tunç şebekelerin görevi suya yaklaşılmasını önlemektir. Kubbe şeklinde tel kafes yapılarak suyun üstü kapanmıştır. Havuzun ortasında mermer bir şadırvan göbeği bulunmaktadır.

MEDRESE

İlk medrese Fatih Sultan Mehmet’in Ayasofya’nın galerilerindeki papaz odalarını medreseye çevirmesiyle yapılmıştır. Ayasofya Medresesine ilk müderris olarak Molla Hüsrev tayin olunmuştur.²⁹ Daha sonra Fatih Sultan Mehmet Ayasofya Camii ile medrese arasında aralık bırakarak 1466 yılında yeni bir medrese binası inşa ettirmiştir. II. Bayezid zamanında Fatih’in yaptırdığı medresenin üzerine bir kat daha ilave edilmiştir. İlk Ayasofya medresesinin hangi tarihte yıkıldığı bilinmemektedir. Ancak 17. yüzyıla ait gravürlerde medrese binası görülmemektedir.³⁰

Fatih’in yaptırdığı medresenin yerine, Abdülmecid’in yaptırdığı yeni bir medrese yapılmıştır. Bu yapı Fossati’nin 1847-1849 yılları arasında yaptığı restorasyon çalışmaları sırasında yine Fossati tarafından inşa edilmiştir.³¹ Bu yeni Ayasofya Medresesi iki avlu etrafında, büyük ve küçük olmak üzere iki bölümden oluşuyordu. Büyük bölümde on beş küçük bölümde yedi hücre

[28] N. Malkoç, “Ayasofya Kütüphanesi”, **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni**, No: 170, İstanbul 1956, s. 11–12.

[29] C. Baltacı, **XV-XVI Asırlar Osmanlı Medreseleri** (Doktora Tezi), İstanbul 1975 s. 466–467.

[30] E. Yücel, “1982–1983 Yıllarında Ayasofya’da Türk Sanatı Çalışmaları”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 26, s. 206.

[31] E. Yücel, “Ayasofya Çalışmaları ve Yapılan Onarımlar”, **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, No: 11, İstanbul 1990, s. 165.

bulunuyordu. Ayasofya Medresesi, 1869 yılında, yüz doksan sekiz öğrencisiyle İstanbul'un en büyük eğitim kurumu olmuştur. Yeni Ayasofya Medresesi adı verilen bu eğitim kurumu 1924 yılına kadar "Darü'l Hilafetü'l Aliye Medresesi" olarak hizmet vermiştir. 1935'de yıkılan Ayasofya medresesinin temelleri 1985–1986 yıllarında yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılmıştır.³² Yeri ve mimari özellikleri tam olarak bilinmeyen bu yapı sahte bir tarihi eser olarak, Ayasofya'nın batı duvarına bitişik şekilde tekrar inşa edilmektedir.

MUVAKKİTHANE

Ayasofya Muvakkithanesi 1853'de Yani Kalfa nezaretinde ve Abdülmecid tarafından Fossati'ye yaptırılan kapsamlı restorasyonundan sonra açılmıştır. Yapı taş malzeme ile inşa edilmiştir ve kare planlıdır. Muvakkithanenin girişi Ayasofya'ya bakan taraftadır. İçinde sekiz sütun halka halinde dizilmiş olup bunların üzerinde sekizgen bir kasnak yükselir. Kasnağın üzerinde yapıyı sekizgen bir kubbe örtmektedir. İçerisindeki tek parça mermerden yapılmış olan masa 1970'lerin sonları ya da 1980'lerin başında kırılmıştır. Ayasofya müze haline getirilince muvakkithanedeki levhalar ve saatler binadan çıkarılmış, yapı müze idaresine tahsis edilmiştir.³³

AYASOFYA'DAKİ DİĞER OSMANLI EKLERİ

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ayasofya Camii'nin içine ve dışına bazı eklemeler yapılmıştır. Bu ekler farklı dönemlere aittir. Bergama'dan getirilen ve Hellenistik döneme tarihlenen iki büyük küp, esas girişin iki yanına yerleştirilmiştir. Bu küplerin camiinin içinde şadırvan görevi gördüğü bilinmektedir.

III. Murat camiye biri müezzin mahfili olmak üzere dört mahfil yaptırmıştır. Yine III. Ahmed zamanında Ayasofya Camii'ne eklenen sekiz köşeli top kandil, Fossati'nin yaptığı restorasyon sırasında kaldırılarak, yerine Viktorya Stili bir kandil asılmıştır.³⁴ Ayasofya Camii'nin mihrabının iki yanına konulan şamdanlar Kanuni Sultan Süleyman zamanında Budin'den getirilmiştir.³⁵ Son olarak da I. Mahmud, Ayasofya Camii'ne bir Sıbyan Mektebi ve bir imaret eklemiştir.³⁶

2.3. AYASOFYA CAMİİ'NİN MÜZEYE ÇEVİRİLMESİ³⁷

Mustafa Kemal Atatürk ve beraberindeki heyet 7 Eylül veya 8 Eylül 1929 tarihindeki Ayasofya ziyaretinde, camiye oldukça bakımsız bulmuştur. Bu dönemde Ayasofya'nın avlusu parsellenmiş, avlu açık hava kahvesi olarak kullanılmaktaydı. Yapıda dökülmeler başlamış, temizlik sorunu başta olmak üzere örneğin içeride güvercin sürülerinin yuva yaptığı görülmüştü. Bu aksaklıklar yüzünden Atatürk'ün Ayasofya Camii'nin müze olmasına karar verdiği düşünülmektedir.

Ayasofya Camii'nin müze haline dönüştürülmesinde büyük rol oynayan ikinci kişiye altıncı İnönü Hükümeti'nin (4 Mayıs 1931–1 Mart 1935) Mili Eğitim Bakanı Abidin Özmen'dir.³⁸ Özmen, İstanbul'a yaptığı bir gezi sırasında Ayasofya Camii'ne gitmiş ve caminin perişan haline şahitlik etmiştir. Bu ziyaretinin ardından Özmen, Camii'nin müze olarak halka açılmasını Atatürk'e önermiştir. Özmen'in Mustafa Kemal ile olan bu görüşmesinden sonra Ayasofya'nın müze yapılması için çalışmalara başlanmıştır.

[32] S. Eyice, "Ayasofya Medresesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul 1994, s. 460; E. Yücel, "Ayasofya'da Türk Sanatı Çalışmaları", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 26, İstanbul 1983, s. 207.

[33] S. Eyice, "Ayasofya Muvakkithanesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.I, İstanbul 1994, s. 461; S. Eyice, "Ayasofya Horologionu ve Muvakkithanesi", **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, İstanbul 1983, s. 18–19.

[34] C. Artuk, "Arkeoloji Müzesinde Bulunan Ayasofya'ya Ait Madalyalar", **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, No: 6, İstanbul 1965.

[35] S. Eyice, "Ayasofya", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.I, s. 448–449.

[36] S. Eyice, "Ayasofya Sıbyan Mektebi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.I, s. 463.

[37] İşbu Rapor'da, Ayasofya'nın müze haline getirilmesindeki süreci detaylı bir şekilde aktaran, Erkin Akan'ın 2008 yılında Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, danışmanlığı Yrd.Doç.Dr. Mithat Atabay tarafından yapılan Cumhuriyet Döneminde Ayasofya adlı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

[38] Saygı Öztürk, **İsmet Paşa'nın Kürt Raporu**, Doğan Kitap, İstanbul 2007, s. 171'den aktarıldığı haliyle, Abidin Özmen 1890 yılında doğmuştur. Özmen Mülkiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra devlet tarafından yurt dışında okutulmuştur. 1919 yılında Bursa Emniyet Müdürlüğü'ne atanmıştır. Türkiye'nin işgali sırasında Yunanlılar tarafından tutuklanmış ve Yunanistan'da uzun süre esir kaplarında kalmıştır. 1922 yılında Türkiye'ye iade olunmasından sonra Özmen, Bursa ve Bitlis valiliklerinde bulunmuştur. Milletvekili seçilmiş ve Mili Eğitim Bakanlığı yapmıştır. 1935 yılında İsmet İnönü'nün isteği üzerine merkezi Diyarbakır olan Birinci Umumi Müfettişliği'ne getirilmiştir.

Milli Eğitim Bakanı Abidin Özmen, 25.08.1934 tarih ve 18776/1316 sayılı Başbakanlık'a yazdığı yazıda Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi için sözlü emir aldığını belirtmekteydi.³⁹

Bu sözlü emir ile ilgili olarak Aziz Ogan⁴⁰ Milli Eğitim Bakanı Abidin Özmen'in 25 Ağustos 1934 tarihinde kendisini ziyaret ettiğini söyledikten sonra, Ayasofya Camii'nin Bizans ve Osmanlı eserlerini barındıracak bir müze yapılması için sözlü emir aldığını söylediğini ifade etmiştir.

Abidin Özmen, İstanbul Müzeleri Genel Müdürlüğü'ne yazdığı 25.8.1934 tarih ve 18777/1317 sayılı yazıda da Ayasofya Camii'nin Bizans ve Osmanlı eserlerinin sergilenebileceği bir müze haline getirilmesinin amaçlandığını, bu amaç için bir komisyon kurulmasını istiyordu. Kurulacak olan Ayasofya Komisyonu üç konu hakkında karar alacaktı. Bunlardan birincisi, Ayasofya Camii aslına uygun kalmak koşuluyla içinde ve dışında hangi çalışmalar yapılmalıydı? İkincisi, kurulacak olan müzeye taşınacak eserler nelerdir? Son olarak da Ayasofya'da yapılacak çalışmaların maliyeti belirlenecekti.

Özmen yazısında kurulacak komisyonun kimlerden oluşacağını da yazmıştı. Komisyon, İstanbul Müzeler Müdürü Aziz Bey'in (Ogan) başkanlığında, Vakıf Müdürü Niyazi Bey, Eski Eser Koruma Encümeni üyelerinden Efdalettin Bey, Mimar Kemal Bey, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Bey'lerden oluşacaktı. Komisyonun çalışmalarına İstanbul'da bulunduğu sıralarda Etnografya Müzesi Müdürü Ferit Bey de katılacaktı. Bu işin takibinde Milli Eğitim Bakanlığı Müzeler Müdürü Hamit Zübeyir (Koşay) Bey görevliydi. Özmen yazdığı bu yazının altına kendi el yazısıyla ilgililerin 27.8.1934 saat on üç buçukta toplanmaları gerektiğini not düşmüştü.

Ayasofya Komisyonu Milli Eğitim Bakanı'nın bu talimatı uyarınca 27.08.1934 tarihinde toplandı ve bir rapor hazırladı. Komisyonun aldığı kararlar şunlardır:⁴¹

1. Caminin müze haline getirilmesi için aslı durumunu bozmamak üzere caminin içinde ve dışında yapılacak işler:

A. Sıva Tamiri

Binanın içinde son zamanlarda önemli mozaikler ortaya çıktığından genel bir tamir uygulaması doğru olmayacaktır. Bu konuda bilimsel inceleme yapılması ve binada var olan mozaikler tamamen ortaya çıktıktan sonra, tamir gerekecektir. Bugün yapılacak iş binanın üç dış kapısı ile pencerelerinin çürük ve eksiklerinin değiştirilmesidir. Birinci narteksin tamir ve boyanmasıyla sergiye uygun bir hale getirilmesi bir iki yerde açılmış bulunan tuğla kemerlerin kapatılması gibi işlerden ibaret olacak ve keşif bu dairede yapılacaktır.

B. Binaya bitişik bugün valilik emrinde bulunan harap okul binasının camiye bitişik olan kısmının yıkılması.

C. Avlu içinde ve binanın doğusunda minareler altında bulunan dükkânların kamulaştırılması.

[39] Bununla ilgili ayr. bkz.: Erdem Yücel, "Belgelerin Işığı Altında Ayasofya'nın Müze Oluşu İle İlgili Bazı Gerçekler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 78, İstanbul 1992, s. 183–222.

[40] Türkiye'nin ilk arkeologlarından biri olan Aziz Ogan (ö.1956), Edremitli Hacı Halilzade Ahmed Bey'in oğlu olarak 1888 yılında İstanbul'da dünyaya gözlerini açtı. Ogan'ın arkeoloji merakı, Osmanlı müzeciliğinin kurucusu, dönemin İstanbul Arkeoloji Müzesi müdürü ve babasının yakın arkadaşı Osman Hamdi Bey vasıtasıyla genç yaşta girdiği müze memurluğu günlerine dayanır. Ogan, 1910 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi'nden (Güzel Sanatlar Okulu) mezun olduktan sonra arkeoloji bilgisini geliştirmek için İzmir, Manisa ve Aydın vilayetlerinde yapılan kazılarda komiser olarak çalıştı. Bu dönemdeki başarıları üzerine 1914'te İzmir Asar-ı Atika (Eski Eserler) Müfettişliği'ne tayin edildi. Birinci Dünya Savaşı ertesinde, 1918 yılında İzmir'deki Asar-ı Atika Müfettişliği görevine başlayan Ogan, 1931 yılına kadar bu görevi başarıyla sürdürdü. İzmir, Efes ve Bergama müzelerinin inşaatlarının yanı sıra buradaki eski eserlerin korunmasında önemli bir rol oynadı. 1931 yılında İstanbul Arkeoloji Müzeleri Umum Müdürlüğü'ne atanan Aziz Ogan, 1954 yılında emekli olana kadar bu görevini sürdürdü. 1934 yılından itibaren aralıklarla yayımladığı İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı adlı bülten ile Türkiye'deki müzecilik ve arkeoloji çalışmalarını uluslararası bağlamda tanıtan Ogan, ayrıca 1939 yılında New York'ta gerçekleşen Dünya Sergisi'ne Türkiye'deki Asar-ı Atika ve müze sergisi heyet başkanı olarak katıldı. Ayasofya'nın müze haline getirilmesi ve Süleymaniye Külliyesi'nde bulunan Tabhane Medresesi'nin Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ne dönüştürülmesi de Aziz Ogan'ın Umum Müdürlüğü döneminde gerçekleşmiştir.

[41] Erdem Yücel'in aktardığı rapordaki haliyle yazılmıştır.

- D. Avlunun düzenlenmesi ve burada açık müze kurulması.
- E. Binanın genel görünümünde göze çirkin gelecek kötülüklerin giderilmesi. Bu konuların bir fen komisyonu aracılığıyla keşfinin yapılması bu konularda aranacak para miktarının belirlenmesi gerekmektedir.

2. Ayasofya'ya Taşınacak Eserlere Gince

- A. Bunlar Bizans eserlerinden Arkeoloji müzesinde var olan lahitlerle, Bapsisterler ve Nur-u Osmaniye Camii avlusunda kırmızı porfirden lahit ile Zeyrek Camii önündeki lahit ve yine Arkeoloji Müzesindeki ambonlar; sergilenmeye layık diğer kabartma ve mimari parçalar, bunlardan başka İstanbul'un çeşitli mintikalarında ardı ardına ortaya çıkan direk, direk başlığı ile mimari parçaların binanın bahçesinde sergi haline getirilmesi.
- B. Osmanlı eserlerinden de Süleymaniye'deki Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nden özellikle, Osmanlı devrine ait halılar, yazılar, kitap kapları, rahle, samdanlar, gülabdanlar, çekmeceler vesaire olup bu eserlerin taşınmasına ve orada tespitlerine sergi mekânlarının yapılmasıyla ilgili ayrıca bir keşif yapılacak bedelinin belirlenmesi ilgili uzman memurların bu işin hesabını yapmaları gerekmektedir.

Dış Nartekse Bizans Eserlerinin Konulması

Absis bölümündeki seddin orijinalliğinin korunması. Üst tabalarda Osmanlı eserlerinin sergilenmesi ve bunlara uygun yöntemlere göre düzen verilmesi ve bu arada gereken idari talimat ve kadronun belirlenmesi kabul olunmuştur.

Milli Eğitim Bakanı Abidin Özmen'e göre, Ayasofya'nın büyük kubbesinin altında eser sergilemek uygun değildi. Ayrıca Roma ve Bizans lahitlerinin Ayasofya Müzesi'ne taşınmaları müze çalışmalarındaki maliyeti arttıracığı için lahitler taşınmamalıydı. Özmen yazısında kronolojik olarak Osmanlı mezar taşlarının sergilenmesinin müzeyi görünüm olarak kuvvetlendireceğini savunuyordu. Bu önerileri dikkate alan Ayasofya Komisyonu, Ayasofya büyük kubbesi altında eser sergilemekten vazgeçti. Ayrıca komisyon yıktırılmasına karar verilen medresenin durumu hakkında vilayete bilgi verilmesini kararlaştırmıştır.⁴²

Ayasofya'nın müze haline dönüştürülmesinden önce Milli Eğitim Bakanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün bu konudaki görüşleri Milli Eğitim Bakanlığı'nın 94041 sayılı tezkeresinde ifade olunmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı, caminin müzeye çevrilmesinin "bütün doğu âlemini sevindireceğini ve böylece insanlığa yeni bir bilim kurumu kazandırılacağını" bildiriyordu. Ayrıca caminin etrafındaki vakıflara ait dükkânlar yıktırılmalı, diğer dükkânlar ise istimlâk olunmalıydı.

Vakıflar Genel Müdürlüğü 7.11.1934 tarih ve 153/107 sayılı yazısında "caminin Bizanslardan kalma bir eser olduğu için vakfının bulunmadığını" belirtiyordu. Gerçekten de yapı cami olduktan sonra Sultanlar ve halk tarafından bazı gelirler bağışlanmışsa da asar olarak bağışlanan Sultan

[42] Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi çalışmaları yerli ve yabancı basının takip ettiği konulardan biri olmuştur. Aynı günlerde Milliyet Gazetesi'nde "Maarif Vekili Abidin Özmen'in beyanatı" başlıklı haberde: "Ayasofya Camii'nin müze olması etrafında bir tasavvurumuz vardır. Camiinin müze olup olmayacağını bir fen heyetine incelttiriyoruz. Heyetin vereceği rapora göre mesele bağlanacaktır" bilgisi paylaşılıyordu. Yine Milliyet gazetesinde yayınlanan bir başka haberde de Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi için hazırlıklar yapıldığı bildirilmekteydi. Vakit gazetesinin yazarlarından Sadri Ethem, 8 Eylül 1934 tarihli yazısında "... Ayasofya Camii bir İstanbul müzesi haline konulacak bu müzede İstanbul'un Bizans ve Osmanlı devrine ait eserler toplanacaktır. Ayasofya için en güzel ve en şerefli vazife bu idi. Dünün milletler arası sanat kıymeti ne bir dinin ne de sadece uhrevi ibadetlerin deruni hatırlarıyla ifade olunabilirdi. Ayasofya ne kilise olarak ne camii olarak insan tarihinde bir mana ifade etmez. Onun ifade ettiği mana yüksek sanat zevki üstün medeniyet kültürüdür..." diyerek Ayasofya'nın en kısa sürede müzeye dönüştürüleceğini vurguluyordu. Yabancı basında Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesiyle ilgili olarak pek çok yazı ve haber kaleme alınmıştı. Örneğin Erkin Akan'ın Newyork Times'tan naklen aktardığı haliyle, "Atina'daki Panteon ve Agra'daki Taj Mahal gibi tarihin hiçbir zamanına hiçbir ulusuna bağlı olmayan yalnız insanlığa miras kalan bazı medeniyet abideleri vardır. İşte bu abidelerden biri de Asya ile Avrupa arasında Boğaz'ın yamaçlarında yükselen Ayasofya'dır. Doğu'nun olduğu kadar Batı'nın da duygularını canlandıran bu büyük saygı sembolü şimdi yeni değişikliğe hazırlanıyor. Ayasofya bir Hristiyan kilisesi olarak kurulmuştur. Sonradan bir Müslüman cami oldu. Modern düşünceli Türkiye Ayasofya'yı dünyanın en ünlü bir müzesi yapmayı tasarladı."

gelirleriyle ayakta kalmıştı. Aynı yazıda ayrıca, “bu nedenle caminin müzeye çevrilmesi ve korunması için bir geliri yoktu. Geçen sürede tamiri vakıflar tarafından yapılıyordu. Cami olmaktan çıkarsa tamirâtı mümkün olmayacaktı. Vakıfların bütçesi camiye herhangi bir yardımda bulunmaya yetmiyordu. Vakıflar Genel Müdürlüğü Ayasofya Camii’nin çevresindeki istimlâk işlerine karışmamalıdır” ifadesi yer almıştır.

XX. yüzyıl başında Ayasofya ve çevresini içeren bir kartpostal.

Tüm bu görüşler çerçevesinde Bakanlar Kurulu Ayasofya Camii’ni 24.11.1934 tarihli kararlar müzeye dönüştürmüştür. Bakanlar Kurulu’nun Ayasofya Kararnamesi’nde: “*Milli Eğitim Bakanlığı’ndan yazılan 14.11.1934 tarih ve 94041 sayılı tezkerede eşsiz bir mimarlık sanat abidesi olan İstanbul’daki Ayasofya Camii’nin tarihi durumu itibariyle müzeye çevrilmesi bütün doğu âlemini sevindireceği ve insanlığa yeni bir bilim kuruluşu kazandıracığı yönüyle bunun müzeye çevrilmesi, çevresindeki vakfa ait dükkânların yıktırılması ve diğerlerinin de vakıfça istimlâk edilmesi suretiyle güzelleştirilmesi ve tamiri ve daimi korunması masraflarına karşılık vakıflarca bu sene ve gelecek sene bütçelerinden belirli bir para ayrılması hakkında bir karar alması istenilmiş ve Vakıflar Genel Müdürlüğü’nden yazılan 7.11.1934 tarih ve 153197/107 sayılı yazısında, bu camiın Bizanslardan kalma bir eser alması nedeniyle hiçbir vakfı olmadığı ve her ne kadar cami olduktan sonra Sultanlar ve halk tarafından bazı gelirler bağışlanmışsa da bunlardan asar olarak bağlanan Sultan gelirlerinin kaldırılmış olduğu ve halk tarafından bağlanan gelirler ise Kur’an okumak ve buna benzer belli ve nerede olursa olsun yapılabilir dini emekler için olup müzeye çevrilmesi ve korunması için verilecek bir geliri bulunmadığı ve şimdiye kadar tamiri, gelirine bakmadan diğer vakıflarla bir arada yapıla gelmekte olan bu bina cami olmaktan çıkınca artık buna da imkân kalmayacağı ve bütçelerinin bu günkü durumu herhangi bir yardıma da yol bırakmamakta olduğu ve çevresindeki yapılardan vakıflara ait olanları yıkmak ve kaldırmak elden gelirse de ötekine berikine ait olanları vakıflarca satın alınmasına imkân bulunmadığı bildirilmişti. Bu iş Bakanlar Kurulunca 24.11.1934’te görüşülerek caminin çevresindeki vakıflara ait binaların Vakıflar Genel Müdürlüğü’nce yıktırılarak temizlettirilmesi ve diğer binaların istimlâk ve yıkmak ve binanın tamir ve koruma masraflarının da Mili Eğitim Bakanlığı’na verilmek şekliyle Ayasofya Camii’nin müzeye çevrilmesi onay ve kabul olunmuştur” denilmiştir.*

9 Aralık 1934 tarihinde Ayasofya, Müzeler Genel Müdürlüğü’ne teslim edildi ve kapısına “tasnif ve tamir sonuna kadar müze kapalıdır” yazan bir levha asılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı’nın İstanbul Müzeler Müdürlüğü’ne yazdığı 6.12.1934 tarih ve 11969 sayılı yazıda Milli Eğitim Bakanlığı’nın İstanbul Müzeler Müdürlüğü’ne Ayasofya’nın teslimi ile ilgili bazı emirler verilmiştir. Bu emirlere göre Ayasofya’nın bekçileri İstanbul Müzeler Müdürlüğü emrine geçecekti. Ayasofya Müzesi’nde sadece tarihi eserler kalacaktı. Diğer eserler ise Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne gönderilecekti. Ayasofya’da bulunan halıların ise yapılacak incelemeden sonra orada kalıp kalmayacağına karar verilecekti. Ayasofya Müzesi’nde fazla eser sergilenmesi düşünülmüyordu.

Ayasofya, Müzeler Genel Müdürlüğü’ne devredildikten sonra çalışmalara hız verildi. Ayasofya’da vakıflara ait olan eşyanın neredeyse tamamı kaldırıldı. Halılarının bir kısmı Edirne Selimiye Camii’ne gönderildi. Şamdanlar, minber, mihrap ve mihrabın önünde birkaç halı ise bırakıldı. Müzenin giriş ücreti on bir kuruş olarak belirlendi ve müzeye giriş biletleri hazırlandı. Ayasofya Müzesi 1 Şubat 1935’de halkın ve turistlerin ziyaretine açıldı.

Ayasofya Müzesi ilk açıldığı gün 472'si yerli ve 282'si yabancı olmak üzere toplam 750 kişi tarafından ziyaret edildi.

Mustafa Kemal Atatürk ise 6 Şubat 1935'de Ayasofya Müzesi'ne gelerek incelemelerde bulunmuştur. Ayasofya Kütüphanesi'ni de gezen Atatürk sonra avluda yapılan kazılar hakkında bilgi almış, bu ziyareti sonrasında da Ayasofya'da hasar gören yerlerin hızla onarılmasını ve bahçenin de ayrıca düzenlenmesini istemiştir.

3. KORUMA KAVRAMI VE KÜLTÜREL EMANETLERİN KORUNMASI

Koruma, sözlük anlamı olarak bir kimseyi veya bir şeyi dış etkilerden, tehlikeden, zor bir durumdan uzak tutmak, esirgemek, muhafaza etmek, vikaye etmek, sıyanet etmektir.⁴³ Geçmişten gelen değerlerin geleceğe aktarılmasında belirleyici olan ilkeler ve hedeflerdir. Korumada temel amaç, geçmişten bugüne gelen kültürel birikim ve değerleri, özgünlüklerinden bir şey kaybettirilmeksizin geleceğe taşımak olmalıdır.

Şüphesiz 'kültür' kavramının çok sayıda anlamı bulunmaktadır. Bu rapor kapsamında 'kültür' kavramını başta üretim ve tüketim ilişkileri olmak üzere, inançlar, değerler, normlar, algılar, örf ve adetlerin oluşturduğu bir birikimler bütünü olarak görülmektedir. Bu anlamıyla ekonomik bir alt yapı üzerinde şekillenen kültürün tüm toplumsal ve bireysel davranışları açıklayan, gösteren, yönlendiren, ortaya çıkaran, yaşatan, sonlandıran bir yapı olarak görmek mümkündür.

Kültürel varlıkların korunması günümüzde 'değer' temeline dayanan bir pratik halini almıştır. Maalesef 'değer' kavramı kapitalist tüketim toplumlarında sosyo-kültürel bağlamından uzaklaşmakta ve ekonomik çıkarlar üzerinden tanımlanmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle özellikle kent merkezlerinde yer alan tarihi ve/veya kültürel alanlar ekonomik 'değerleri' üzerinden farklı müdahalelerin mekânı haline gelmiştir. Kültürel emanetler için bir yıkım ya da kötüye kullanma bu yaklaşım doğrultusunda kaçınılmaz olmaktadır. 'Kültürel ortam' her daim toplumdaki egemen güçlerin amaçları doğrultusunda gerçekleştiğinden hareketle kısaca emanet olarak tanımladığımız tüm değerleri, belirli bir amaç, politika ve benzeri çerçevesindeki 'tarih' olarak da ifade edebiliriz. Türkiye'deki karar vericilerin de ilgi ve öncelikleri de bu yaklaşımlar ve temsil ettikleri sınıfın gündelik çıkarları üzerinden şekillenmektedir. Her ne kadar bu alan ve mekânlar için yasal düzenlemeler mevcut olsa da günümüz Türkiye'sinde gerek ekonomik gerek de siyasi nedenlerle yasal süreçlerin kimi zamanlar göz ardı edildiği, hatta bu yasaların egemen sınıfların çıkarları doğrultusunda oluşturulduğu ortadadır. Örneğin 2005 yılında, koruma altına alınmış kentsel miras alanları içerisinde yer alan yenileme alanlarının dönüşümünü başlatmak için 5366/2005 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir. Uzun zamandır tartışılan bu kanunun, adından da anlaşılacağı üzere 'yenileme' kavramı üzerinden belirlenmiş ve çok sayıda örnekte karşımıza çıktığı gibi kültürel emanetler üzerindeki etkileri oldukça kötü sonuçlanmıştır: Kültürel varlıkların çağdaş yaşamla ekonomik ve mimari olarak işlevsel anlamda da bütünleştirilmesi, toplum için yararlı bir işleve uyarlanması ve sağlıklılaştırılması biçiminde kavramsallaştırılması vs.... Bu ele alış kültürel anlamda çağdaş, ilerici ve aydınlanmacı bir durumu değil, olsa olsa bir çözülmeyi ve yıkımı beraberinde getirmektedir.

[43] Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'te "korumak" başlığına göre...

Tarihi bir kenti ve/veya yapıyı özgün özelliklerini yitirmeden koruyabilmek her şeyden önce disiplinler arası koordine bir çalışmaya, iyi bir örgütlenmeye, maddi kaynağa ve duyarlı bir kamuoyu desteğine ihtiyaç duymaktadır. Buna kısaca koruma sürecinin iyi yönetimi de demek mümkündür. Çünkü çağdaş korumanın kapsamı çok geniştir ve mimarlık ve kent bilim alanlarının bilgisini aşmaktadır. Siyasi ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda olan yaklaşımlar bu son yıllarda koruma bağlamında karşılaşılan pek çok acı duruma örnek olarak verilebilir.

Anıtsal yapı ve şehirleri ilk koruma davranışı örneklerini “kutsallık” ile özdeşleştirilmiştir. Eski çağlardan kısmen günümüze kadar gelen bu durumda özellikle anıt yapıların ata yadigarı olmaları, kutsiyet atfedilmeleri, kültürel ve dini geçmişin temsiliyeti olarak görülmeleri gibi çok sayıda bakışın koruma ihtiyaçlarının oluşmasında önemli etkileri olmuştur.

Dini nedenlerle başlayan anıt koruma, giderek egemenliklerin simgesi olma niteliğini kazanmıştır. Toplumların yönetici sınıfları yaptırdıkları anıtsal yapıları korumak ve güçlerini geniş çevrelere kabul ettirmek amacıyla yarattıkları kültürü yasalar çıkararak ve kendi ihtiyaçlarını topluma aşılayarak koruma yolunu seçmişlerdir. Bu durum korumanın tamamen insanî olan yönünün aksine politik yönünü de göstermektedir. Bununla birlikte korumanın ana hedefi, evrensel kamu yararını kişisel ya da belirli bir grubun yararının önünde tutarak, tüm insanlığın kültürel değerlerin korunması süreçlerine ortak sorumluluk ve bilinç içerisinde katılmalarını sağlamak olmalıdır.

1964 tarihli Venedik Tüzüğü, kültürel değerler tanımının değişmesi ve korumanın kapsamının genişlemesi açısından önemli bir yeri vardır. Tüzüğün 1. Maddesi’nde “Tarihi anıt kavramı sadece bir mimari eseri içine almaz, bunun yanında belli bir uygarlığın, önemli bir gelişmenin, tarihi bir olayın tanıklığını yapan kentsel ya da kırsal bir yerleşmeyi de kapsar. Bu kavram yalnız büyük sanat eserlerini değil, ayrıca zamanın geçmesiyle kültürel anlam kazanmış daha basit eserleri de içine alır” denilmektedir. Böylelikle sanat eseri niteliğinde olmayan sıradan yapılardan oluşan yerleşme dokuları da söz konusu tüzük ile ilk kez korunmaya değer görülmektedir. Venedik Tüzüğü, ayrıca, geniş kentsel alanların da sit alanı ilan edilerek koruma altına alınması sürecinde önemli bir adım olmuştur.

Tarihsel-kültürel kimliğin korunmasında, ulusçu ve radikal dinci politikalar önemli zararlar verdirmiştir. Yalnızca bir dönemin eserlerine değer veren bu tür seçmeci tutumlar ile II. Dünya Savaşı dönemindeki yoğun yıkımlar sonucunda ortaya çıkan olumsuz tablo, daha sonraki koruma tartışmalarının da temelini oluşturmuştur. II. Dünya Savaşı’nın özellikle Avrupa kentlerinde neden olduğu toplu yıkımlarının ardından tarihi-kültürel değerlerin korunması gereğinin daha da önemli hale gelmesi, uluslararası örgütlenmeleri gündeme getirmiştir. İki dünya savaşından sonra insanlığın uğradığı anlamsız ve yapay afetlerin yinelenmemesi amacıyla ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin etkisiyle 1945 yılında Birleşmiş Milletler Örgütü oluşturulmuştur. Aynı yıl, Polonya’nın öncülüğünde yürütülen çalışmalarla, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) kurulmuştur. UNESCO o tarihten bugüne tarihi-kültürel-doğal varlıkların sadece bulundukları ülkelerin değil dünyanın değeri olarak görülmesi nedeniyle dünyadaki somut ve somut olmayan kültürel emanetlerin korunması amacıyla çalışmalarını sürdürmektedir.

1972 yılında Dünya Mirası Komitesi (*World Heritage Convention*) kültürel ve doğal mirası korumayı hedefleyerek, yok olmaya yüz tutmuş ve kurtarılması gereken eserleri korumaya yönelik olarak kurulmuştur. Bu amacı gerçekleştirmeye yönelik çalışmalar UNESCO Genel Konferansının 17 Ekim-21 Kasım 1972 tarihleri arasında Paris'te toplanan 17. oturumunda imzalanan Dünya Mirası Komitesi Sözleşmesi ile kültürel ve doğal mirasın korunması, güvence altına alınması için çalışmalar başlatılmıştır.

UNESCO'nun 2001 yılında *Declaration on Cultural Diversity* (Kültürel Çeşitlilik Üzerine Bir Açıklama) başlığı ile yayınladığı metinde, kültürün zaman ve mekâna dayalı çeşitli biçimlerinin bulunduğu, bu çeşitliliğin insanlığı oluşturan toplumların ve grupların kimliklerindeki çoğulculuğun bir sonucu olduğu, biyolojik çeşitlilik doğa için nasıl önemli ise, kültürel çeşitliliğin de insanoğlu için aynı anlamı taşıdığı ve bu nedenle günümüz ve gelecek nesiller açısından insanlığın ortak mirası olduğu ifade edilmektedir. Yine UNESCO'nun 2005 yılında düzenlediği Kültürel Dışavurumların Çeşitliliğini Korunması ve Değerini Yükseltilmesi (*Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*) başlıklı konvansiyonunda, insanlığın ortak mirası kabul edilen farklı kültürlerle ait izlerinin korunması ve değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Çağdaş yaklaşımlar, doğal ve kültürel varlıkların korunmasını insan hakları ile birlikte değerlendirilmeye başlamıştır. Bu kaçınılmaz bir sonuç olarak görülmelidir. Özellikle Türkiye gibi piyasacı ve gerici politikaların egemen olduğu toplumlarda doğan, tarihi ve kültürel emanetler hızla ve tamamen yok olmaktadır. Bu değerleri korumak, yaşamı korumak ile eş anlamlı görülmek zorundadır.

Koruma başlığında bir diğer önemli unsur tarihi ya da doğayı anlamak için bu alan ve mekânların erişilebilir olmasıdır. Korumayı ve koruma bilincini sağlamak, sürekli ve dengeli kılmak için eşitliği ve erişilebilirliği gözetmek bir zorunluluk olarak görülmelidir. Koruma bir eski eser ve mevcut doğal çevre takıntılığı ya da tutkunluğu olarak değil, insanın önce kendisini, sonra da fiziksel çevresini var edebilmesinin, yeniden anlamlandırabilmesinin, değiştirebilmesinin ve değerlendirebilmesinin çağdaş bir aşaması olarak kabul edilmelidir.

ICOMOS Türkiye Milli Komitesi'nin 2013 tarihli Mimari Mirası Koruma Bildirgesi'nde ifade ettiği tanım, güncel koruma ihtiyaçlarının bütün başlıklarını kapsamı açısından geçerliliğini artırarak sürdürmektedir: "Kültürel miras, insanoğlunun, toplumların ve toplumu oluşturan kültür varlığının, kimliğinin ve sürekliliğinin simgesi ve kanıtıdır. Somut ve somut olmayan kültürel miras, tarihsel-belgesel, estetik-sanatsal, simgesel, sosyal, ekonomik, dini ve manevi ve hatta politik değerler içerir. Yenilenemez bir kaynak olan kültürel mirasın, toplumumuz için önemli değer olan "emanet" kavramıyla özdeşleştirilerek içerdiği tüm değerleriyle birlikte gelecek nesillere aktarılması toplumsal bir sorumluluktur."

4. AYASOFYA'NIN ÖNEMİ

4.1. UYGARLIK VE KÜLTÜR TARİHİ AÇISINDAN

Kültürel miras alanların sürdürülebilir korunması için UNESCO tarafından birçok çalışma yapılmıştır. UNESCO'ya Üye Devletlerin Dünya Mirası

Sözleşmesi’ni 1972’de imzalamasından bu yana sürekli ve dengeli kalkınma kavramı benimsenmiştir. Bu kavram, 1970’li yıllardan bu yana ekonomi, toplum ve çevre arasında kurulmak istenen dengenin yeni bir anlatımı olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte UNESCO artık “doğal ve kültürel mirasın korunması sürekli ve dengeli kalkınmaya son derece önemli bir katkıdır” görüşünü benimsemiş bulunmaktadır. Bu nedenle, Dünya Miras Sözleşmesi “istisnai düzeyde evrensel değerlere sahip kültürel ve doğal mirasın tespit edilmesi, korunması, kapsamlı korunması, teşhiri ve gelecek kuşaklara aktarılmasını amaçlamaktadır.”

UNESCO tarafından hazırlanan ve 2013 yılında revize edilen Dünya Mirasının Korunmasının Uygulanması İçin Operasyonel Rehber (*Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*) kapsamında çeşitli kriterler belirlenmiştir. UNESCO’nun dünya miras listesine giren kültürel ve doğal varlıkların korunmasına yönelik olarak belirlediği kriterlerde bazı kavramlara önem verilmiştir. Sadece bu kavramları Ayasofya üzerinde tanımladığımızda bu önemli yapının uygarlık ve evrensel kültür tarihi açısından ne kadar değerli bir anıt özelliği taşıdığı bir kez daha netlik kazanmaktadır.

-Özgünlük-Orijinallik: Özgünlük kavramı tanımlanırken; kültürel ve doğal miras varlıklarının kendilerine ait olan ve bütünleşen özelliklerinin karakteristik olarak yapılara, anıt eserlere bir kimlik kazandırdığı üzerinde durulmuştur. Koruma, dünya miras listesinde yer alan varlıkların karakteristik özelliklerine ve kendilerine has yapılarına sahip çıkılarak yapılmalıdır. Dünya mirası ölçütleri içinde “özünlük” kavramının özel bir yeri bulunmaktadır. Özünlük kriteri olarak ise; tasarım özünlüğü, malzeme özünlüğü, işçilik özünlüğü ve yerleşme özünlüğünden bahsedilmektedir. Ayasofya özünlük bağlamında “eşsiz” bir tarihi anıt olarak 1500 yılı aşkın süredir varlığı korumaktadır.

- Otantiklik: Otantiklik kavramı ele alınırken kültürel ve doğal mirasların oluştukları, inşa edildikleri dönemin özelliklerini yansıtmaları üzerinde durulmuş ve bu noktadan hareketle otantiklik kavramı tanımlanmıştır. Ayasofya Doğu ve Batı kültürleri arasında özgün mimarisiyle var olmuş bir değerdir. Yapıldığı dönemin ilerisinde bir mimari üstünlüğe sahip olan yapı, pek çok anlamda kendisinden sonra gelen sayısız yapıyı da doğrudan ve dolaylı etkilemiş, ayrı bir mimari biçimin oluşmasında başlangıç noktası olarak bulunduğu coğrafyanın başta dini mimari anlayışı olmak üzere, kentsel ve yapısal çok sayıda kültürel değeri kendi üzerinde toplamıştır. Ayasofya bu özellikleriyle, kendisinden sonra gelen Hristiyan ve İslam mimarilerini belirleyen bir özelliğe sahiptir.

- Katılım: Katılım bireylerin kendi hür iradeleri sonucunda aldıkları karar doğrultusunda eyleme geçme anlarını tanımlayan bir kavramdır. Birey; sosyal, siyasal ve mekânsal katılım gösterebilir. Ama her ne katılım türü olursa olsun temel nokta bireyin karar mekanizmasını etkileyebilme kararlılığı ve çabasıdır. Korumaya yönelik geliştirilecek politikalarda katılım kavramı önemli bir parametredir. Evrensel değer taşıyan yapı ve alanların, herhangi bir dini, siyasal ve kültürel gruba tahsis kültürel değerler üzerinde eşitlik

ilkesine karşı bir durum ortaya koyacaktır. Ayasofya gibi önemli bir yapıda böylesi bir girişim sadece yapısal tahribat sebebi olmayacak, aynı zamanda kültürel bir gerilemenin de göstergesi olacaktır.

-Sürdürülebilirlik: Sürdürülebilirlik, var olan değerlerin geçmişten geleceğe taşınmasını anlatan somut bir ifade olarak kültürel ve doğal varlıkların korunmasında çok önemsenmesi gereken bir kavramdır. Bu somut kavramın eyleme geçmesi ancak koruma ile gerçekleştirilebilir. Korunması gereken tarihi ve kültürel varlıkların günümüz kapitalist ekonomi modelinde sürdürülebilirlik kavramı üzerinden değerlendirilmesi söz konusu olduğunda işin içine sosyal ve ekonomik, hatta Ayasofya örneğinde olduğu gibi siyasi eksenler girmektedir. Daha ileri bir ifadeyle bu eksenler sürdürülebilirlik başlığında egemen sınıf için sıklıkla öncelikli olarak kabul edilmektedir. Çok büyük bir yanılsama olarak kültürel emanetler üzerinde sürdürülebilirlik kavramı turizm gelirleriyle beraber düşünülmekte, getirisi yoksa korunması gerekmemektedir düşüncesi oluşmaktadır.

UNESCO'nun Dünya Miras Listesi'ne aday olan alanların adaylıklarının değerlendirilmesi için sağlanması gereken kriterler iki set olarak önceden sunulmuştur; (i)-(vi) kriterleri kültürel miras ve (vii)-(x) kriterler doğal miras içindir. Bu nedenle işbu rapor kapsamında (i) ve (vi) kriterlerine yer verilecektir. Dünya Miras Komitesi'nin 6. Olağan Oturumu'nda bu kriterlerin birleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Komite; aşağıdaki kriterlerden birini veya daha fazlasını karşılayan varlıkları **Üstün Evrensel Değere sahip bir özellik** olarak görmektedir. Ayasofya'nın önemini de açık olarak ortaya koyan bu kriterler şunlardır:

- i. Yaratıcı insan dehasının bir başyapıtını temsil etmesi;
- ii. Mimarlık veya teknoloji, anıtsal sanatlar, kent planlama veya peyzaj tasarımı gelişmeleri üzerine, bir zaman dilimi içinde veya dünyada ki bir kültür alanı içinde insani değerlerin önemli bir değişimini sergilemesi;
- iii. Kültürel bir geleneğin veya yaşamakta olan ya da yok olan bir uygarlığın eşi olmayan veya en az bir tanıklığı olan varlığının bulunması;
- iv. İnsanlık tarihinin önemli bir aşamasını gösteren manzaranın, mimari yada teknolojik topluluğun, yapı türünün seçkin bir örneği olması;
- v. Bir kültürün (kültürlerin), ya da özellikler geri dönüşü olmayan değişimin etkisiyle savunmasız hale gelmiş insan ve çevre etkileşiminin temsilcisi olan deniz ya da arazi kullanımının, geleneksel insan yerleşiminin seçkin bir örneği olması;
- vi. Olaylar ve yaşayan gelenekler, fikirler ya da inançlar, olağanüstü evrensel önemin sanatsal ve edebi eserleri ile doğrudan ya da somut ilişkilendirilebilir olması (Komite bu kriterin tercihen diğer kriterler ile kullanılması gerektiğini düşünmektedir).

Ayasofya, bölgesel ve kültürel sınırları aşacak denli sıra dışı önemi olan kültürel bir varlıktır ve insanlığın günümüz ve gelecek kuşakları için ortak öneme haiz olarak tanımlanan evrensel değere tartışmasız olarak sahiptir.

Türkiye, UNESCO tarafından 1972 yılında kabul edilen Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Hakkında Sözleşmesi'ni (*Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*) 1983 yılında imzalamıştır. "İstanbul'un Tarihi Alanları" adıyla 1985 yılında Dünya Miras Listesi'ne alınan dört koruma alanı: Topkapı Sarayı ve Sultanahmet Bölgesi 1953 yılında "Arkeolojik Park" olarak ilan edilmiş; "Zeyrek Camii ve çevresi" 1979 yılında; "Süleymaniye Camii ve çevresi" 1977 yılında ve "Kara Surları" ise 1981 yılında koruma altına alınmışlardır. Bu tarihten itibaren İstanbul Tarihi Yarımadası'nda 4 Dünya Miras Alanı'nın dışında kalan diğer koruma altına alınması gereken bölgelerin de sit alanı olarak ilan edilmeleri gündeme gelmiştir. Bu çalışmalar sonunda 1995 yılında Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında İstanbul Tarihi Yarımada kısmen "arkeolojik", kısmen "kentsel arkeolojik" ve kısmen "tarihi ve kentsel" olmak üzere sit alanı olarak ilan edilmiş tümüyle koruma altına alınmıştır.

Dünya Miras Komitesi tarafından üstün evrensel değer taşıyan varlıkların tanımlanmasında kullanılan ölçütler kapsamında İstanbul'un Tarihi alanları için Kültür ve Turizm Bakanlığı ile birlikte hazırlanan ve UNESCO Dünya Miras Komitesi'nin 19-29 Haziran 2011 Paris Toplantısı'nda üstün evrensel değer tanımı, kriterlere uygunluk, özgünlük ve bütünlük tanımlamaları kabul edilmiştir. "İstanbul'un Tarihi Alanları", Üstün Evrensel Değer Taşıyan Varlıkların Dünya Miras Listesi'ne alınması aşamasında kullanılan kriterlerden; (i)(ii)(iii)(iv) numaralı kültürel kriterleri tamamen karşılamaktadır:

1. Kriter: İstanbul Tarihi Alanları, Ayasofya ve 1550-1557 yılları arasında Mimar Sinan tarafından tasarlanan Süleymaniye Camii Külliyesi gibi tanınan Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait eşsiz mimari şaheserleri içerir.

2. Kriter: Tarih boyunca İstanbul'daki anıtlar, Avrupa ve Yakın Doğu'da mimarinin, anıtsal sanatların ve mekân organizasyonunun gelişiminde önemli bir etkiye sahiptir. Bu nedenle, 447 yılında oluşturulan II Theodosius'un 6.650 m.'lik savunmanın ikinci hattını oluşturan duvarı, askeri mimari için önde gelen referanslardan biri, Ayasofya ilk olarak kiliselerin bütün aileleri daha sonra da camiler için bir model olmuştur ve Konstantinopolis'in sarayları ve kiliselerindeki mozaikler Doğu ve Batı sanatının ikisini birden etkilemiştir.

3. Kriter: İstanbul, ilgili sanat eserleri ile yapı türlerinin büyük ağırlığının yüksek kaliteli örnekleri ile Bizans ve Osmanlı uygarlıklarına özgü izler taşımaktadır. Bu izleri surlar, kiliseler ve saraylar ile mozaik ve freskleri, anıtlar sarnıçlar, mezarlar, camiler, dini okullar ve hamam yapıları içerir. Süleymaniye ve Zeyrek bölgelerinde önemli dini anıtların çevresindeki yöresel konutlar, Geç Osmanlının konut dokusunun olağanüstü izlerini sunmaktadır.

4. Kriter: İstanbul, insanlık tarihinin çok seçkin dönemlerini gösteren anıtsal, mimari ve teknik toplulukların güzide bir

kümesidir. Özellikle, Topkapı Sarayı ile kervansarayı, medresesi, tıp okulu, kütüphanesi, hamam yapısı, darülaceze ve imparatorluk mezarları ile Süleymaniye Camii Külliyesi, Osmanlı Dönemi'nin dini kompleksleri ve saray topluluklarının önemli örneklerini sunar.

4.2. MİMARLIK VE SANAT TARİHİ AÇISINDAN

Ayasofya Müzesi olarak tüm dünyadan ziyaretçilerin dikkatini çeken yapı muhtemelen İstanbul'da iyi durumda ayakta kalabilmiş en erken tarihli yapı olma özelliğini de elinde bulundurmaktadır. Tartışmasız bunda 1934 yılında müzeye dönüştürülmesinin çok büyük payı vardır.

Balkanlar, Anadolu, Karadeniz ve Akdeniz arasına stratejik olarak konumlanan İstanbul, Bizans İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik etmiştir ve 2000 yılı aşkın bir süredir siyaset tarihi, dinler tarihi ve sanat tarihine dair birçok önemli olayla ilişkilendirilmiştir. İstanbul'un üstün evrensel değeri, Asya ve Avrupa'nın buluşmasını yansıtan mimari şaheserlerin eşsiz birleşiminde ve Bizans ve Osmanlı mimarlarının yaratıcı dehaları tarafından oluşturulan benzersiz silüetinde yatmaktadır.

Şehrin eşsiz ve kendine özgü silüetinde başlangıç noktası Ayasofya'dır. Dünya mimarlık tarihi için boyutları, mimari özellikleri ve süslemeleri, tarihsel ve kültürel önemi ve çağlar boyunca değişen fonksiyonlarıyla eşsiz bir yapıdır. Mimarisi kendisinden önce gelen çok sayıda kültürün izlerini taşımakla birlikte kendi yaşattığı olan mimari üsluplardan tamamen ayrı yeni bir mimari anlayışa sahiptir. Bununla birlikte Ortaçağ Hristiyan sanatını ve Batı Avrupa'daki Romanesk, Gotik, Barok gibi mimari tarzlarını belirlemiş bir eserdir. Hatta İslam din yapılarını da büyük oranda etkilemiş bir eserdir. Daha da önemlisi kendisinden sonra gelen mimarlık anıtlarının teknik bakımından 15. yüzyıl sonuna hatta 16. yüzyıl başına kadar geçemediği bir mükemmelliği ifade etmektedir.

Ayasofya, İstanbul ve Türkiye'nin olduğu kadar Ortadoğu, Doğu Akdeniz ve Avrupa'nın başlıca ortak dini, kültürel, sanatsal ve siyasi simgeleri arasında yer almaktadır.

4.3. SİYASİ TARİH VE JEOPOLİTİK AÇISINDAN

Jeopolitik, bütün tür ve verileriyle coğrafyanın aktif olarak değerlendirilmesi ve insanlığı mekân faktörüyle karşılıklı ilişki içerisinde inceleyen bir disiplindir. Coğrafi platform üzerinde güç merkezlerini karşılaştırmalı olarak değerlendirir, politik düzeyde güç ve hedef ilişkisini fiziki-siyasi coğrafyayı esas alarak inceler. Siyasal coğrafyanın yeniden canlanmasını sağlayan temaların 1960'lı yıllardan itibaren gelişmesi ve yeni kavramlarının ortaya çıkması devam etmektedir. Bunlar; sosyal ve siyasal hareketlerin coğrafyası, mekânlar ve kimlik siyaseti, milliyetçilik coğrafyası ve etnik çalışmalarıdır.

Bizans İmparatorluğu yaklaşık 1100 yıllık egemenliğine rağmen dışlanmış ve kısmen yok sayılmış bir devlettir. Batı, İslam ordularına yenilen ve –özellikle Avrupa– mezhep farklılıkları nedeniyle bu imparatorluğu yok saymaktadır. Aynı şekilde Müslüman araştırmacılar da benzer şovenist yaklaşımla uygarlık tarihinin en uzun süre varlığını korumuş ve günümüz dünyasını belki de en fazla etkilemiş bu parçasına hak ettiği değeri vermemişlerdir. Ayasofya ile

ilgili tartışmalarının en büyük sebeplerinin başında kuşkusuz ki yapının bir Bizans mabedi olması gelmektedir.

Ayasofya Bizans döneminde de oldukça önemli bir yapıydı. İmparatorluğun varoluş simgesiydi. Kaldı ki son döneme kadar Bizans imparatorları taç giyme törenlerini bu kilisede yapmışlardır. Genç Osmanlı Sultanı Fatih de bunun bilincinde olarak Konstantinopolis'i ele geçirir geçirmez ilk işlerden birisi olarak Ayasofya'yı ziyaret etmiş ve kısa süre içerisinde burayı camiye dönüştürmüştür. Ancak Konstantinopolis'in diğer büyük kilisesini yine çok hızlı bir şekilde yıktırması ve yerine büyük bir cami yaptırmıştır. Burası günümüzde Fatih Camii'nin bulunduğu Havariyyun Kilisesi'dir. Burası 550 yılında inşa edilmiş önemli bazilikadır. İmparatorluk *polyandriyonu* olarak da bilinmektedir; yani ölen imparatorlar bu kilisenin avlusuna defnedilmektedir. Günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin bahçesinde görülen porfir lahitler buradan taşınmış olan imparator lahitleridir. Dolayısıyla Havariyyun Kilisesi, Bizans İmparatorluğu'nun beka simgesidir. Fatih de oldukça simgesel ve stratejik bir şekilde bu yapıyı yıktırıp yerine bir cami yaptırarak Bizans İmparatorluğu'nu kalıcı bir şekilde son verdiğini gösterirken, imparatorların taç giydiği Ayasofya'ya dokunmamıştır. Aynı şekilde pek çok kaynakta ifade edildiği gibi Fatih Konstantinopolis'i ele geçirmesiyle kendisini "Rum'un da sultanı" olarak görüyordu. Ayasofya'nın aynı zamanda patrikhane olması da bu bağlamda yıkılmamasının önemli sebeplerinden birisi olarak görülmelidir.

Ayasofya, 1000 yıllık Doğu Roma – Bizans Mimarisi'nin evriminde öncülü ve ardılı bulunmayan tekil bir örnektir. Bu yapıya yakın herhangi bir yapı döneminde değil, asırlar sonra bile dünya üzerinde inşa edilmemiştir. Ayasofya, Osmanlı mimari üslubunu belirleyen en önemli örnek olmuştur. Araştırmacılar genellikle, Osmanlılar'ın İstanbul'u aldıklarında, kendilerine özgü bir mimari gelenekleri olduğunu kabul ederler. Fakat onlara göre, Osmanlı Mimarisi'nin, belirli bir üslup kazanmasına yol açan, Ayasofya etkisi olmuştur.⁴⁴ Ancak buna doğrudan bir taklit demek büyük bir geçmişi ve geliştirdiği özgün bir kimliği bulunan Türk-İslâm mimarisine haksızlık olacaktır. Buradan hareketle, tamamen olmasa da, Osmanlı mimarisini en fazla belirleyen yapının Ayasofya olduğu pekâlâ söylenebilir. Kuban'ın yorumu bu noktada en rasyonel bakış açısını sunmaktadır: *"Kuşkusuz, imparatorluğun birinci camisi olarak benimsenmiş, dünya tarihinin en büyük anıtlarından biri olan bu görkemli Geç Roma yapısının Fetihten sonra Osmanlı mimari gelişmesini nasıl etkilediğini sorgulamadan, onunla hesaplaşmadan klâsik dönem Osmanlı mimari tarihi yazılamaz."*⁴⁵

Kültürel emanetlerin değerinin kaynağı yapıdan yapıya farklılaşmaktadır. Bu değer, yapının öz niteliğinden çok bireylerin ve toplumların kültürel nesnelere yükledikleri anlamlardan ve bunların toplumlar için ne ifade ettiğinden kaynaklanmaktadır. Ayasofya, İstanbul'un Fethi gibi çok büyük bir tarihsel değişimin simgesi olarak kabul edilegelmiştir. Bununla birlikte dünya mimarlık tarihi açısından da en önemli yapılar arasında yer almaktadır. Bu nedenle Ayasofya ulusal ve uluslararası anlamda taşıdığı öznel dinî ve siyasi özellikler nedeniyle diğer kültür varlıklarından sıklıkla farklı bir algılanmaktadır.

Ayasofya Türkiye'deki milliyetçilik bağlamında önemli bir ilgi alanı olarak görülmektedir. Kimi gerici ve şovenist tarihçilerin sıklıkla ve ısrarla dile getirdiği "kılıç hakkı" kavramı burada, tek ve homojen bir halk kurgusu üzerinden güncel politik bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu anlamıyla

[44] Doğan Kuban, **Sinan'ın Sanatı ve Selimiye**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s.206.

[45] Doğan Kuban, **A.g.e.**, s. 52.

Ayasofya sağ siyaset için dönem dönem gündeme taşınan çok önemli bir sosyo-politik bir yere sahiptir. Bu rapor kapsamında ‘zorunlu’ haller dışında kullanılmayan miras kavramı da aynı içeriğiyle ‘koruma’ anlayışının temel unsuru haline getirilmektedir.

Ayasofya, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren İslamcı ve mukaddesatçı çevrelerce fetih ve cihat kültürü içerisine konulmaktadır. Ayrıca birçok İslamî referansın da merkezini oluşturmuştur. Bu yüzden Ayasofya’daki iktidar olgusu bu mekânın dinsel özelliğinden çok politik yönünü ortaya çıkartmaktadır.

5. AYASOFYA MÜZESİ’NİN CAMİ YAPILMASI TARTIŞMALARI⁴⁶

Ayasofya’nın müze haline dönüştürülmesine itirazların tamamı ilk günden itibaren siyasidir. Bununla birlikte bugüne kadar yapılan siyasi eleştirilerin en ufak bir tutarlı yanı olmadığı görülmektedir. Politik çıkarlar üzerinden yapılan eleştirilerin neredeyse tamamı şovenist, hamasi ve dinci/gerici nitelikleriyle ön plana çıkmaktadır.

İlk eleştiriler Ayasofya’nın hangi etkenler altında kalınarak müzeye dönüştürülmesi üzerinden yapılmıştır. Bu konuda öne sürülen ilk iddia Ayasofya’nın, Bulgaristan’da yapılan Bizans Asarı Kongresi’nde alınan bir kararın sonucunda bir süre sonra tekrar kiliseye çevrilmek üzere müzeye dönüştürüldüğü şeklinde olmuştur. Kongreye katılan bir Türk milletvekili tarafından dile getirilen bu iddiaya göre bu kararı içeren belge Genelkurmay Başkanlığı Arşivi’nde bulunmaktadır. Ancak bugüne kadar ne böyle bir kongre kararı ne de Genelkurmay arşivlerinde saklanan belgeye dair bir bilgiye rastlanmamıştır.⁴⁷

Sonraki dönemlerde edilen bir diğer iddia ise Atatürk’ün Ayasofya’nın minarelerini yıktırmak istediğidir. Günümüzde de bir takım çevrelerin ısrarla dile getirmeye devam ettiği bu iddiaya göre Mustafa Kemal, Ayasofya’yı tekrar kiliseye çevirmek istemektedir. İddia sahiplerine göre Atatürk, minarelerin yıkılamayacağı anlayınca Ayasofya’yı müzeye dönüştürmüş ve bu da kiliseye dönüştürme çabalarının başlangıcı olarak görülmüştür.⁴⁸

Diğer bir iddiaya göre de Ayasofya, 1 Kasım 1948’de Fener Rum Patriği seçilen Athanagoras’ın etkisiyle müzeye dönüştürülmüştür. Öne sürülen bilgilere göre Anthenagoras 1932’de Türkiye’ye gelmiş ve Atatürk’le Ayasofya konusunda görüşmüştür.⁴⁹ Bu görüşmede Anthenagoras Ayasofya’nın tamiratı için gerekli paranın Amerika’dan sağlanması şartıyla müzeye çevrilmesi iznini almıştır. Maalesef bugün de bazı çevrelerce dile getirilmeye devam edilen bu iddiayı destekleyecek herhangi bir belge ya da kayıt bulunmamaktadır. Bu tarz itirazların iddia olarak adlandırılmasının nedeni bunların neredeyse tamamının herhangi bir arşiv malzemesine veya somut belgeye dayandırılmamasıdır.

Siyasal anlamda en fazla dile getirilen itiraz ise “Ayasofya müze yapılmasının Müslümanları üzmesi, Hristiyanları ise sevindirmesi” olarak özetlenebilecek olan yaklaşımdır. Aralarında Peyami Sefa gibi İslamcı yazarların da bulunduğu bu iddia sahiplerine göre Ayasofya’nın müze yapılması Hristiyanlığın İstanbul üzerindeki emellerine cesaret vermişti.⁵⁰ Oysaki Hristiyan gericilerinin de Ayasofya’nın müzeye dönüştürülmesinde memnun

[46] Müslümanların İstanbul’u fetih arzuları çok erken tarihlerde başlamıştır. 672 yılında (Hicri 52) Muhammed’in mihamandarı olan Ebu Eyyub el- Ensari ile başlayan fetih hareketi, ancak onuncusunda, yani Fatih Sultan Mehmed’in Konstantinopolis’i fethetmesiyle tamamlanmıştır. Diğer taraftan bir kısım kaynaklar Emevilerle Abbasîlerin H.34/655-H.169/785 tarihleri arasında İstanbul’a beş sefer düzenledikleri, Osmanlıların ise, İstanbul’u yedi kere kuşattıkları ve yedincisinde fethettikleri kayıtlıdır. (Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kitabu’t-Tarih-i Kühhü’l-Ahbar*, C.I, Kayseri 1997, s. 472.)

Fatih’in Ayasofya ile ilgili en eski vakfiyelerinden birinde “Nice melikler bu işe el uzattılar. Her birinin zafere ulaşmadan geri döndükleri rivayet olunmaktadır. Kuvvet ve azamet sahibi eski sultanlar ve meliklerden 63 kişi bu beldeyi fetih için çok miktarda asker topladılar. Muhkem ve büyük kuvvetlerle geldiler. Kuşatıp zorla ele geçirmek ve halkını esir etmek isteğiyle harb ettiler ise de verdikleri zayıfla birlikte geri çekildiler” denilmektedir (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, İstanbul Salis 6. Vakfiye Defteri, nr. 575, s. 82-106, sr. 46; Türkçeye tercüme edilmiş kaydı için aynı arşivde, 2114 numaralı defter, s. 176.).

[47] “Ayasofya Nasıl Müze Yapıldı”, *Yeni İstanbul Gazetesi*, 26 Haziran 1965.

[48] Hakkı Konyalı, “Hurafeye İslamiyet’in İlgisi Yoktur”, *Yeni Asya Gazetesi*, 14 Ekim 1974.

[49] “Ayasofya Anthenagoras’ın Faaliyeti Sonucu Müze Olmuş”, *İttihad Gazetesi*, 13 Ocak 1970.

[50] P. Sefa, *Din İnkılâp-İrtica*, Derleyen: Ergun Göze-Nevzat Köseoglu, Ötügen Yayınları, İstanbul 1971 s. 204–205.

olmadıkları bilinmektedir. Örneğin, kimi kaynaklara göre Papa vekili Kardinal Roncalli de Ayasofya'nın müze olmasını değil İslam mabedi olarak kalmasını istiyordu.⁵¹

Tartışmasız Atatürk'ün ve o dönemin ilgili yöneticilerinin amacı Ayasofya'yı kültürel bir değer olarak dünyanın hizmetine sunmaktır. Ayasofya ile ilgili hiçbir konuda tavizkâr davranmamışlardır. Buna yönelik en güzel örneklerden birisi eski adıyla Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, yeni adıyla Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'ndeki 030-10-236-596-25 numaralı dosyada yer alan Venedik Belediyesi'nin Ayasofya galerilerine Henrico Dandalo adına tunçtan bir levha koyma isteğinin sert bir dille geri çevrilmesidir.

Bazı yazarlar ise Ayasofya'nın müzeye çevrilmesine ait kararnamede yer alan Atatürk'ün imzasının sahte olduğunu iddia etmektedirler. Bunun son örneği dönemin MHP Milletvekili ve eski Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu'nun TBMM'ye verdiği, ancak gündeme alınmayan kanun teklifidir. 07 Kasım 2013 tarihli ve 2013/843 numaralı teklifte de Atatürk'ün imzasının sahte olması üzerinden Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesinin kanunsuz olduğu vurgulanmaktadır. Bu iddia sahiplerine göre Resmi Gazete'de 1934 yılı Kasım ayına ait olan altmış yedi adet numarasız ve on dokuz adet numaralı kararname bulunmaktadır. Kasım 1934 yılı için yayınlanan kararnameler arasında Ayasofya kararnamesi bulunmamaktadır. Bazı yazarlar 2/1589 ve 24.11.1934 tarihli Ayasofya Kararnamesi'nin numarasız olduğunu ve Resmi Gazete'de yayınlanmadığını ileri sürerek kararnamenin geçerli olmadığını savunmaktadırlar. Oysaki günümüzde de tesisin amaç dışı kullanımı konusundaki kararnameler numara almamakta ve yayınlanmamaktadır.

Kararname tartışmalarının ikinci bölümü ise Ayasofya Kararnamesi'nde bulunan Atatürk'ün imzasının gerçek olup olmadığı meselesidir. İmzanın gerçek olmadığını savunanlara göre, aynı Halaçoğlu örneğinde olduğu gibi, Mustafa Kemal, "Atatürk" soyadını kullanarak ilk imzasını resmi gazetede bulunan 1594 sayılı kararnamede atmıştır. Dolayısıyla 2/1589 numaralı Ayasofya kararnamesinde "Atatürk" soyadını kullanarak imza atmamış olmalıdır. Fakat 1636 numaralı ve 7.11.1934 tarihli "Samsun Vilayeti teadül cetveline on ikinci dereceden yirmi beş lira maaşlı hususi memurun ilavesi"⁵² konulu kararnamenin altında "K. Atatürk" yazmaktadır. Resmi gazetenin gördüğümüz bu kararnamenin tarihi itibarıyla altına Atatürk yazılmamalıdır, çünkü Atatürk soyadını bu kararname tarihinden sonra almıştır. Buna rağmen Kasım 1934 tarihine ait diğer kararnamelerin altında ve numarasız olanlarda ve 26.11.1934 tarihli kararnamelerin altına bile Gazi Mustafa Kemal yazılmıştır.⁵³ Ayrıca Atatürk'ün soyadını kullanarak imzaladığı ilk kararname sayılan 1594 sayılı kararnamenin tarihi 22 Kasım 1934'tür.⁵⁴ Görüldüğü üzere Atatürk soyadını almadan önceki tarihli kararnamelerde de Atatürk soyadı kullanılmıştır. Kaldı Atatürk'ün imzasının dışında bütün Bakanlar Kurulu'nun kararı da soyadı tartışmalarının anlamsız olduğunun göstergesidir. Dahası Ayasofya bütün dünyanın ve Türkiye'nin bilgisi dâhilinde müzeye çevrilmiştir. Yerli ve yabancı basında Ayasofya'nın müze olması için yapılan hazırlıklar açık seçik bir şekilde haftalar öncesinden yazılmış ve haberleştirilmiştir. Dolayısıyla Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesinin sahte imzalarla gizlenecek bir yanı yoktur. Atatürk, müzeye dönüştürdükten sonra Ayasofya'yı ziyaret etmiştir.

[51] E. Yücel, "Belgelerin Işığı Altında Ayasofya'nın Müze Oluşu ile İlgili Bazı Gerçekler", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.78, İstanbul 1992, s. 220.

[52] Resmi Gazete, S. 2877, 11 Aralık 1934.

[53] Resmi Gazete, S. 2874, 8 Aralık 1934.

[54] Resmi Gazete, S. 2866, 10 Aralık 1934.

Ayasofya'nın müzeye yapılmasına yönelik bir diğer itiraz da hukuksaldır. İtirazı yapanlar Ayasofya'nın müzeye çevrilmesinin hukuki olmadığını savunmaktadırlar.

Türk Medeni Kanunu'nun yürürlüğü ve uygulamasıyla ilgili olan 864 sayılı kanunun sekizinci maddesi vakıflarla ilgiliydi. İlgili madde de Medeni Kanun'dan önce yapılmış vakıfların durumu için yeni bir kanun yapılmalıydı. Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonra yapılan vakıflar durumunu ise Medeni Kanun tayin edecektir" deniliyordu. Vakıflarla ilgili olarak verilen mahkeme kararlarında, "Vakıf 1926 yılından önce yapıldıysa 1935 yılına kadar görülen davalarda eski vakıf hükümleri uygulanmalıdır. Eski vakıf hükümlerine göre camiler ve mescitler sonsuza kadar cami ve mescit olarak kalmalıdır" ifadesi yer almaktadır. İtiraz sahiplerine göre Ayasofya Kararnamesi'nde Bakanlar Kurulu kararını verirken bir kanuna dayanmadığı için kararname kanunlara aykırı kabul olunmalıdır. Başka bir kanunsuzluk iddiası da vakıf olan eser vakıflığını kaybedip, tekrar vakıf idaresine dönerse, vakfın belirli bir süre için geçici amaçlarla kamu yönetimine tahsis edilebilirliğini tanımlayan 7044 sayılı kanun da Ayasofya için uygulanmamalıdır. Buna ek olarak Yargıtay Altıncı Hukuk Dairesi'nin 16.9.1974 tarih ve E. 3559 sayılı kararında "vakıf başlı başına mevcudiyetine haiz olmak üzere bir malın belli bir amaca tahsisidir. Amaç ise gelecek bütün zamanlara şamil olmak üzere hukuki faaliyetini gösterir" denmektedir. Ayasofya'nın tekrar cami olmasını savunanlar, bu kararı dayanak göstererek vakıf malının sahibinin devlet değil vakfın kendisi olduğunu tespit ediyorlardı.

Bütün bu hukuksal itirazlara rağmen Danıştay 10. Dairesi Sürekli Vakıflar Tarihi Eserler ve Çevresi Hizmet Derneği'nin Ayasofya'nın müzeye çevrilmesiyle ilgili 24.11.1934 tarihli Bakanlar Kurulu kararının iptali için açtığı davaya: "Davanın durumu ve uyuşmazlığın idare yasasında görülen şartların durumu ve uyuşmazlığın oluşmadığı gerekçesiyle ret etmiştir" diyerek davayı düşürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti 4 Ekim 1926'da yürürlüğe giren Medeni Kanun'unda 1926 yılından önceki vakıfların durumuna ilişkin yeni bir kanun çıkarılmamıştır. Medeni Kanunu yürürlüğe girmeden önceki vakıflar için eski vakıf hükümlerinin uygulandığı sadece belirtiliyordu. Fakat bu şekilde eski vakıf hükümleri kullanılarak verilmiş bir kararın dava dosyası, numarası ve tarihi verilmiyordu. Medeni Kanun'un uygulama şekline bakılarak, Türkiye Cumhuriyeti yargıçlarının eski vakıf hükümlerine dayanarak her hangi bir karar vermeyeceği ortadadır.

Nizamnamenin 3. maddesinde: "Cami ve mescitler ihtiyaca göre her mahalde bulunan bütün camiler kaç vakit ve hangi vakit namazlarına açık olduğu, civarındaki cami ve mescitler ile olan mesafesi ve bu camilerin isimleri çarşı ve Pazar mahallerinde olup olmadığı ve cemaatin derecesi, adedi caminin minare ve şerefe adedi tarihi veya mimari bir kıymete haiz olup olmadığı mamur veya harap halde bulunup bulunmadığı ve memleket haritası itibarıyla müstakbel vaziyeti, evkafı mazbuta ve mülhaka veya cemaatçe idare olunan vakıflardan hangisine mensup olduğu tespit olunacaktır" denilmektedir. Ayasofya bu nizamnameye dayanarak yapılan sınıflamanın dışında kalmış ve müzeye dönüştürülmüştür. Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesindeki yasal dayanak bu sınıflamadır.

Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi Fatih Vakfiyesi ve Medeni Kanun'un vakıf-

larla ilgili maddeleri açısından da ele alınmalıdır. Fatih Vakfiyesi'ne göre Osmanlı Devleti çökerse Ayasofya'nın mütevellisi kurulacak yeni devletin devlet başkanı olacaktır. Eski cumhurbaşkanlarından Cemal Gürsel'in "Ben Ayasofya'nın mütevellisiyim"⁵⁵ beyanatı bunu desteklemektedir. Medeni Kanun'un vakfın amaçlarının değiştirilmesiyle ilgili olarak üçüncü fasıl 79. maddesine göre; vakıf ile vakfı yapanın isteği arasındaki uyum ortadan kalkacak şekilde değişmişse, Bakanlar Kurulu denetim makamının önerisi üzerine vakfın yönetim kurulunun yazılı görüşünü aldıktan sonra vakfın amacını değiştirebilirdi. Bu çerçevede Medeni Kanun'daki vakıflarla ilgili maddeden ve Fatih Vakfiyesi'nin ilgili hükmünden hareketle, vakfın yönetim kurulu başkanı Cumhurbaşkanı, vakfın denetim makamı ise Vakıflar Genel Müdürlüğü olmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü 7.11.1934 tarih ve 153197/108 sayılı tezkeresiyle Ayasofya'nın Bizanslardan kalma bir eser olması nedeniyle Ayasofya'nın kendisine bakacak gelirinin olmadığı konusunda görüş bildirmişti. Dolayısıyla Mustafa Kemal vakfiyeye göre vakfın mütevellisiydi. Kendisinden Ayasofya'nın müze yapılması için izin alınmasına gerek yoktu. Çünkü Atatürk Ayasofya'nın müze yapılması için emir vermişti. Vakıf ile vakfı yapanın isteği arasındaki uyumun bozulmasına gelince; Ayasofya'nın bakımsız kalması ve bakımsız kalacak olması bu durumun kanıtı kabul edilmelidir.

6. ÖNERİLER

- Başta cami tartışmaları olmak üzere Ayasofya üzerindeki tüm siyasi ve kışkırtıcı söylemlere derhal son verilmeli; Ayasofya kültürel emanetlere yönelik evrensel konservasyon ve restorasyon uygulamalarıyla birlikte müze olarak korunmalıdır.
- Ülkemizdeki zengin arkeolojik ve tarihi emanetler, tarihöncesi dönemden Bizans ve Selçuklu dönemlerini de içeren Geç Orta Çağ'a uzanan geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır. Kültür varlıklarının sayısı ve çeşitliliği dikkatli belgeleme ve korumayı gerektirmektedir. Kültürel emanetlerin korunmasına yönelik bilinçlenmeyi arttırmak ve koruma işini ekonomik katkı ve çok disiplinli çalışma ile desteklemek gerekmektedir. Ayasofya örneğinde olduğu gibi müzeyken bile korumakta bu denli zorluklar yaşanan bir yapıyı binlerce insanın girip çıktığı bir camiyken nasıl koruyacağız sorusu cevapsız kalmaktadır.
- Ayasofya'da çağdaş ve yaşayan bir müzecilik anlayışının tesis edilmesi gerekmektedir. Kültür varlıkları envanterinin tamamlanması, alan yönetim planlarının uygulanması, arkeolojik alanların ve onları çevreleyen kültürel peyzajın izlenmesi dikkate alınması gereken önemli konu başlıklarıdır.
- Ayasofya'nın uzun erimli bir gelecek planlaması bulunmamaktadır. Bu planın ivedilikle gündeme alınması gerekmektedir. Dünya Mirası Ayasofya'nın henüz bir yönetim planı olmaması kabul edilemez.
- Yaklaşık 15 yüzyıldır ayakta duran Ayasofya çok sayıda depreme maruz kalmıştır. Bu süre zarfında kubbe bir defa tamamen, iki defa da kısmen yıkılmış ve yeniden inşa edilmiştir. Son yıllarda Amerikalı, Japon ve Türk bilim insanlarının bu alanda yaptıkları çalışmalar bulunmaktadır. Ayasofya'nın beklenen İstanbul depremine yönelik iç mekândaki değerli yüzeylerinin, kubbesinin, cephe duvarlarının ve

[55] Akşam Gazetesi, 15 Mayıs 1964.

taşıyıcı sistemlerinin kontrollerinin hızlandırılması ve gerekli koruyucu önlemlerin hızla alınması gerekmektedir.

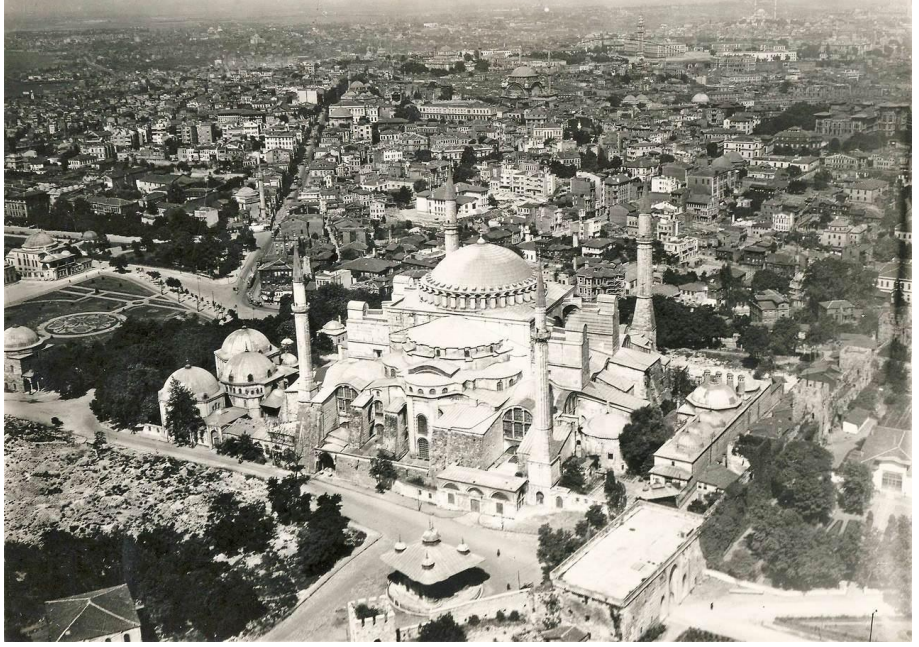
- Ayasofya sürekli konservasyon ve restorasyon ihtiyacı olan bir yapıdır. Sadece deprem değil, çevresel etkenlerden kaynaklı tahribatın önlenmesi için de mühendislik çalışmalarına hız verilmelidir.
- Başlangıçta eski eserleri toplama ve sergileme amacı taşıyan müzeler günümüzde politik, sosyolojik, psikolojik, pedagojik vb. içerikler edinmiş, hatta “Müzeoloji” adıyla üniversitelerde ayrı eğitimi alınan bağımsız bir bilim alanı kimliğine kavuşmuştur. Koleksiyonlarını ya da yapıları koruyup sergileyen müzeler, giderek çağdaş müzecilik anlayışıyla yeniden yapılanmış, bir anlamıyla yaygın eğitim kurumlarına dönüşmüşlerdir. Ayasofya gibi dünyanın sayılı kültürel değerlerinden biri olan bu alanda hem toplumsal hem de bilimsel çalışmaların gerçekleştirileceği bir Ayasofya Enstitüsü kurulması önemli bir adım olacaktır. Günümüz müzeciliğinde temel amaç eserleri depolamak ve sergilemek değil, eğitim olmalıdır.
- Böylesi bir girişim çok ciddi bir uluslararası uzman ekibin ve çok disiplinli bir bilim kurulunun sürekli yapının üzerinde olması sonucunu da doğuracağı için çok daha yetkin ve etkili koruma çalışmaları da hayata geçirilebilecektir.
- Tek bir planı dahi olmayan Fatih Medresesi’nin “rekonstrüksiyonuna” son verilmelidir. Fatih Sultan Mehmed’in Ayasofya Vakfiyesi’ne göre medresenin Ayasofya’nın kuzeyinde yer aldığı, medrese ile Ayasofya arasında üstü örtülü bir yol bulunduğu tanımlanmaktadır. Dolayısıyla 15. yüzyıldaki yapının yeri ve mimari nitelikleri tam olarak bilinmemektedir. Aynı şekilde söz konusu yapının tarihine yönelik de çok sayıda soru işareti bulunmaktadır.⁵⁶

Ayasofya’ya bitişik olarak medrese adı verilen bir ‘sahte eski eserin’ yapımı hiçbir bilimsel yaklaşımla açıklanamaz. Rölöve Anıtlar Müdürlüğü tarafından hazırlatılan proje IV no.lu Koruma Kurulu’na sunulmuş ve 19.12.2012 tarihinde oy çokluğuyla onaylanmıştır. Son birkaç yıl içinde hız kazanan inşaat faaliyetlerinin sonlandırılıp bu yanıltan dönülmesi için henüz geç kalınmamıştır. Ayasofya’nın batı cephesine bitişen hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan iki katlı bir medresenin, yeniden yapılıyor olması aklın sınırlarını zorlayan bir gericilik örneği olarak tarihe geçecektir. Dünyada 1500 yaşında hâlâ ayakta duran kaç yapı olduğu ve Ayasofya’nın bunların içinde mimarlık tarihinin belki en önemli birkaç yapısından biri olduğu düşünülecek olursa, onun bitişğine yeni bir “sahte eski eser” inşa etmenin vahameti anlaşılacaktır. Yoktan var edilen taklit yapıların Dünya Mirası Alanları’nın içinde yeri olmamalıdır.

- Ayasofya çevresel faktörlerin sebep olduğu çok sayıda tahribata maruz kalmaktadır. Bu sorunların tamamı güncel teknolojiler ve yaklaşımlarla ele alınmalı ve hızla çözüme kavuşturulmalıdır. Örneğin çevredeki ses kirliliğine ve zararlarına son verilmelidir. Kubbenin hava koşullarından daha az etkilenmesi için önlemler artırılmalıdır. Yine özellikle kubbedeki kuşların sebebiyet verdiği zararların ortadan kaldırılması için çözümler geliştirilmelidir. Başta çatı olmak üzere

[56] http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0032951001542304957.pdf.

yapının pek çok yerinde görülen bitkilenme sorununa dair gerekli önlemler alınmalıdır. İç mekândaki aydınlatma ve iklimlendirme sorunu gün güne artan bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Bunda en büyük sebeplerin başında aşırı turizm baskısı (günde 15 bin kişi) gelmektedir. Tuvaletler, bilet gişeleri, giriş ve çıkışlar gibi ziyaretçilere bağlı sorunlar tespit edilmeli ve ihtiyaç duyulan önemler en hızlı şekilde alınmalıdır.

Havadan Ayasofya ve çevresi (eskiistanbul.net/315/havadan-ayasofya-ve-cevresi)

7. SONUÇ

AYASOFYA, MÜZE OLARAK KALMALIDIR

Tarihteki en eski adıyla Licus, kentin kuruluş efsanesinden kaynaklanan Bizantion, Roma İmparatorluğu’nun yeni başkenti Konstantinopolis ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Dersaadet ve Stamboli olarak 8000 yıllık geçmişiyle bugüne ulaşan İstanbul Tarihi Yarımada, insan yerleşmelerinin kesintisiz olarak süreklilik gösterdiği, tabakalandığı ve günümüzde de bütün canlılığıyla yaşamın devam ettiği dünyadaki nadir yerleşmelerden biridir. Bu alan üzerindeki piyasacı ve gerici tahakkümün ortadan kaldırılması hepimizin tarihsel sorumluluğu olarak kabul edilmelidir.

Dukas’ın⁵⁷ anlattıklarına bakılırsa, İstanbul’un fethinin yaklaştığını ve şehrin düşeceğini anlayan yerli halk, bütün kadın ve erkekler, rahip ve rahibeler Ayasofya’ya sığınmışlardı. Halk Ayasofya’ya sığınıyordu. Bir saat içinde Ayasofya tamamıyla erkek ve kadınlarla dolmuştu. Mâbed dolduktan sonra, içeridekiler kapıları kapadılar; kurtuluşlarını mâbedin kerametinden beklemişlerdi.

Ne acıdır ki Bizans’ın yoksul halkının işgale karşı kurtuluşu Ayasofya’nın kerametlerinden beklemesi gibi günümüz egemenleri de benzer bir yanılgıyla hareket etmektedirler. Gündelik ve gelip geçici siyasi çıkarları içinde Ayasofya’nın cami tartışmaları yersiz, mesnetsiz ve kabul edilemez bir hezeyan olarak izlenmeli ve bu tartışmalar ivedilikle sonlandırılmalıdır. Ayasofya yaklaşık dokuz asır kilise, beş asır da cami olarak kullanılmıştır.

[57] Dukas, *Bizans Tarihi*, Çev. V. Mirmiroğlu, İstanbul Fethi Derneği Yayınları, İstanbul 1956.

1934 yılından günümüze kadar da bugünün şartları içinde en doğru kullanım şekliyle, yani müze olarak dünya kültür tarihine hizmet etmeye devam etmektedir. Ayasofya müzedir ve müze olarak korunmak zorundadır.

Milliyetçi ve gerici odakların uzun yıllardır ellerindeki tek tutamak noktası kendilerinden olmayanlara karşı sürekli sıcak tuttıkları rövanş takıntılarıdır. Bu söylemlerle beslenen hatalı ve zararlı bir ruh hali Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze değin devam etmektedir. Ayasofya'nın ne olacağı tartışmaları gerçekte oldukça yersizdir. Çünkü bu esasen tartışılmaması gereken bir gündem olarak görülmelidir. Çünkü dünya tarihinin en önemli yapılarından birisi üzerinden hala kiliseleri cami yaparak dünyaya kafa tutma mantığını taşıyanlarla tartışmanın bir sonu olmayacaktır. Mesele dine ve milliyete indirgendiğinde ortada herhangi bir diyalog ortamı kalmamaktadır. İslami ve etnik duyarlılıkları kaşıyarak Ayasofya'nın yeniden ibadete açılmasını savunmak evrensel ilkeleri yok sayan, modernleşme ve Cumhuriyet karşıtı bir politikadır.

Ayasofya'nın camiye çevrilmesi tartışmaları gerçekte yersiz olduğunu kadar zemsinsizdir. Çok sayıda ulusal ve uluslararası içtihadı göre böyle durumun yaşanması söz konusu değildir. Siyasi ve politik olarak da böyle bir çabaya girilmesine mevcut iktidar dâhil kimsenin gücü yetmeyecektir. Örneğin, öyle bir adım atılması halinde en basit yaptırım UNESCO'dan gelecektir. Müze, camiye çevrilirken yapının en ufak yerinde bile özgünlüğün değişecek olması, ki bu kaçınılmaz olarak gerçekleşecektir, Türkiye'nin tarihi emanetlerini yeterince koruyamadığını ortaya koyacaktır. Ayrıca UNESCO, camiye dönüştürme kararını siyasi bir karar olarak niteleyecektir. Dolayısıyla sadece bu iki sebepten dolayı bile UNESCO, İstanbul'u Dünya Mirası Listesi'nden çıkarma hakkına sahip olacaktır. Ayasofya tartışmaları uluslararası ciddi bir gündem başlığıdır. Camiye çevrilmesi günümüz konjonktüründe neredeyse imkânsızdır.

AYASOFYA HALKINDIR, TÜM İNSANLIĞINDIR

15 asırı geçen yaşıyla Ayasofya sürekli konservasyon ve restorasyon ihtiyacı olan bir yapıdır. Ayasofya'yı korumak ne kuru bir turizm söylemiyle, ne milliyetçi bir gösterişle, ne de radikalize olmuş gerici küçük bir grubun hayalleriyle sağlanabilir. Dünya uygarlık tarihinin en önemli anıt yapılarından biri olan bu esere, gelecek kuşaklara ulaştırılması için, bir emanet gibi sahip çıkılması zorunludur ve bunun tek yolu Ayasofya'nın bugünkü haliyle, yani müze olarak korunmasından geçmektedir.

Ayasofya hiçbir dini cemaatin ayinine açılmamak kararıyla bir dönüşüm yaşamıştır. Yıllardır Ayasofya'nın tekrar cami olarak kullanılmasını isteyenlerin en büyük amacı tartışmasız Cumhuriyet'le ve onun seküler/laik devlet anlayışıyla hesaplaşmadır. İslamcılar bu önemli yapıyı kendileri açısından da bir sembol yapı olarak görmektedirler. Bu önemli yapıyı tekrar cami yaparak 'laik' cumhuriyete karşı bir zafer "daha" kazanmak istemektedirler.

Ayasofya müze olarak korunmalıdır. Her şeyden önce mimarlık tarihinde 6. yüzyıldan bugüne, böylesi büyük ölçülerde ve özgün haliyle ulaşabilmiş bir başka yapı daha yoktur. Görüldüğü üzere Ayasofya sadece bir Bizans yapısı değil, aynı zamanda Osmanlı yapısıdır. Bu topraklardaki iki önemli impara-

torluğun en nadide ve görkemli sanatsal ve mimari unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır. İnsanlık tarihine mal olmuş bu anıt eserin her hangi bir dinin ya da grubun tahakkümüne devri söz konusu olamaz.

Ayasofya bu haliyle cami olarak kullanılamaz. Günümüz koşullarında yeniden cami olarak işlevlendirilmesi durumunda özgün kimliği büyük ölçüde zarar görecektir.⁵⁸ Zemine halı döşenecek, figürlü mozaikler perdelenecek⁵⁹ ve ziyaretçilerin yapıyı dolaşması büyük ölçüde kısıtlanacaktır.⁶⁰ Ayrıca bugünkü durumu göz önüne alındığında bir ısıtma, aydınlatma ve ses sistemi eklenecektir. Pek çok uzmanın ısrarla uyardığı gibi, bırakalım Ayasofya’da yüksek sesle ezan okunmasını, çok daha düşük seslerin bile yapıya dönüşü olmayan zararlar vermesi söz konusudur.

Dünyaya mal olmuş böylesi tarihi bir yapıyı bilimsel çalışmaları yok sayan çatışmalarla sınırlamaya çalışmak haksızlıktır. Egemenlerden bunun değiştirilmesini beklemek elbette mümkün değildir. Çünkü bu “tutkular” onların biricik motivasyon kaynaklarını tanımlamaktadır. Ayasofya’nın yeniden camiye dönüştürülme tartışmalarının ardında köklü bir siyasal kavga vardır: Bu, ezilenlerle ezenlerin, üretenlerle sömüren sınıfların kavgasıdır.

Ayasofya’nın müze olarak bütün ziyaretçilerine eşit şekilde açık olması, bu emsalsiz anıtın evrensel değerini ortaya çıkaracak yegâne uygulamadır.

Cami tartışmalarına derhal son verilmeli; Ayasofya kültürel emanetlere yönelik evrensel konservasyon ve restorasyon uygulamalarıyla birlikte müze olarak korunmalıdır.

[58] AKP’nin yıllardır dile getirdiği ve bir emperyalist proje olan “Medeniyetler İttifakı” söyleminin de aslı-astarının olmadığı Ayasofya tartışmalarıyla bir kez daha gün yüzüne çıkmıştır.

[59] Trabzon Ayasofyası, Vize Ayasofyası ve İznik Ayasofyası’nda yaşandığı gibi...

[60] İbadete ve ibadet dışı saatlerde ziyarete açık olan yapılardaki durum Ayasofya için de geçerli olacaktır. Süleymaniye, Sultanahmet ve Selimiye gibi yapılarda ziyaret saatleri oldukça kısıtlıdır. Örneğin Sultanahmet Camii’nde girişte dar bir alan çevrelenmiştir ve ziyaretçiler kubbe hizasına kadar bile girememektedir.

KAYNAKÇA

AHUNBAY, Z., “Bir Dünya Mirasının Korunması: Ayasofya”, **Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu**, İstanbul 2017.

AKAN, E., **Cumhuriyet Döneminde Ayasofya**, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2008.

ALTUNBAŞ, E. Y., **İstanbul Ayasofyası Odaklı Tarihi Çevre (18. Ve 19. Yüzyıllar İçinde Değişim Ve Dönüşümler)**, Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

ARTUK, C., “Arkeoloji Müzesinde Bulunan Ayasofya’ya Ait Madalyalar”, **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, No: 6, İstanbul 1965.

AVŞAR, A.; R. Özl, “Ayasofya Müzesinde UNESCO İşbirliği ile Yapılan Restorasyonlar Hakkında”, **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, No.13, İstanbul 2010.

BALTACI, C., **XV-XVI Asırlar Osmanlı Medreseleri**, İstanbul 1976.

DİRİMTEKİN, F., “Ayasofya”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul 1960.

DİRİMTEKİN, F., “Osmanlı Devrinde Ayasofya”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul 1960.

DUKAS, **Bizans Tarihi**, Çev. V. L. Mirmiroğlu, İstanbul Fethi Derneği Yayınları, İstanbul 1956.

EYİCE, S., **Ayasofya**, Yapı Kredi Kültür Sanat, İstanbul 1984.

EYİCE, S., “Ayasofya”, C. I, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul 1994.

EYİCE, S., “Ayasofyalar”, **Ayasofya Müzesi Yıllığı (AMY)**, No: 11, Yenilik Basımevi, İstanbul 1999.

EYİCE, S., “Ayasofya Horologionu ve Muvakkithanesi”, **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, No: 9, Yenilik Basımevi, İstanbul 1983.

EYİCE, S., “Ayasofya Medresesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul 1994.

EYİCE, S., “Ayasofya Muvakkithanesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.I, İstanbul 1994.

EYİCE, S., “Ayasofya Sıbyan Mektebi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.I, İstanbul 1994.

FONTOMAGNE, D., **Kırım Harbi Sonrasında İstanbul**, Çev. Gülçiçek Soytürk, Tercüman 1001 Eser Temel Serisi, İstanbul 1977.

GURLITT, C., **İstanbul’un Mimari Sanatı**, Çev. Rezzan Kızıltan, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmet Vakfı, Ankara 1999.

KONYALI, İ. H., “Hurafeyle İslamiyet’in İlgisi Yoktur”, **Yeni Asya Gazetesi**, 14 Ekim 1974.

KUBAN, D., **Sinan’ın Sanatı ve Selimiye**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

MALKOÇ, N., “Ayasofya Kütüphanesi”, **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni**, No: 170, İstanbul 1956.

MARANC, C., “*The Architect Trdat Building Practices and Cross Cultural Exchange in Byzantium and Armenia*”, **The Journal Of the Society of Architectural Historians**, Vol: 62, No: 3, Berkeley 2003.

MUSTAFA ÂLÎ EFENDİ, G., **Kitabu’t-Tarih-i Künhü’l-Ahbar**, C.I, Kayseri 1997.

PASİNLİ, A., “Ayasofya Mozaikleri”, **Sanat Dünyası Dergisi**, Sayı: 25, İstanbul 1982.

SEFA, P., **Din İnkılâp-İrtica**, Derleyen: Ergun Göze-Nevzat Köseoglu, Ötügen Yayınları, İstanbul 1971.

THEVENOT, J., **1655-1656’da Türkiye**, Çev. Nuray Yıldız, Tercüman 1001 Eser Temel Serisi, İstanbul 1978.

YÜCEL, E., “1982–1983 Yıllarında Ayasofya’da Türk Sanatı Çalışmaları”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 26.

YÜCEL, E., “Ayasofya Çalışmaları ve Yapılan Onarımlar”, **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, No: 11, İstanbul 1990.

YÜCEL, E., “Ayasofya’da Türk Sanatı Çalışmaları”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 26, İstanbul 1983.

YÜCEL, E., “Belgelerin Işığı Altında Ayasofya’nın Müze Oluşu İle İlgili Bazı Gerçekler”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 78, İstanbul 1992.

“Ayasofya Nasıl Müze Yapıldı”, **Yeni İstanbul Gazetesi**, 26 Haziran 1965.

“Ayasofya Anthenagoras’ın Faaliyeti Sonucu Müze Olmuş”, **İttihad Gazetesi**, 13 Ocak 1970

Resmi Gazete, S. 2877, 11 Aralık 1934; S. 2874, 8 Aralık 1934; S. 2866, 10 Aralık 1934.

http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0032951001542304957.pdf, 5.11.2019, 23:30

“Ne acıdır ki Bizans’ın yoksul halkının işgale karşı kurtuluşu Ayasofya’nın kerametlerinden beklemesi gibi günümüz egemenleri de benzer bir yanılgıyla hareket etmektedirler. Gündelik ve gelip geçici siyasi çıkarları içinde Ayasofya’nın cami tartışmaları yersiz, mesnetsiz ve kabul edilemez bir hezeyan olarak izlenmeli ve bu tartışmalar ivedilikle sonlandırılmalıdır. Ayasofya yaklaşık dokuz asır kilise, beş asır da cami olarak kullanılmıştır. 1934 yılından günümüze kadar da bugünün şartları içinde en doğru kullanım şekliyle, yani müze olarak dünya kültür tarihine hizmet etmeye devam etmektedir. Ayasofya müzedir ve müze olarak korunmak zorundadır.”

BİLİM ve AYDINLANMA AKADEMİSİ

ARALIK 2019

